

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2012 metai

1

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2012

1

Vilnius 2013

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2012

1

Vilnius 2013

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA
Finansavimo sutartis Nr. LIT-7-55

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas)
Lietuvos istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

Recenzijos skelbiamos duomenų bazėje recensio.net
Reviews appearing in this journal are published in recensio.net

TAMARA BAIRAŠAUSKAITĖ

**KINTANTIS BAJORŲ PASAULIS KAZIMIEROS BIALOZORAITĖS-
TANSKIENĖS DIENORAŠTYJE IR LAIŠKUOSE SOFIJAI RÖMERIENEI.
XIX A. 8–9 DEŠIMTMEČIAI¹**

Įvadas

Apie tai, kad XIX a. buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų pasaulis, kurį sudarė daugybė priklausomybės saitų, buvo nepastovus ir kintantis, rašė kultūros, kasdienybės, mentalitetų tyrėjai. Jiems labiau rūpėjo XIX a. antroji pusė, kai šie pokyčiai tapo itin pastebimi. Tai leido svarstyti klausimą, kaip toli pasislinko aukščiausio visuomenės sluoksnio įsivaizdavimas apie jį saugančias tradicines vertybes ir luomines privilegijas, kaip pynėsi ir atsiskyrė senoji ir naujoji kultūra, kasdienio gyvenimo formos, galiausiai, kaip bajorija rūpinosi savo pasauliu ir kas iš jo liko moderniais laikais.

Kitimo priežasčių nustatyta daug ir jos buvo įvardytos. Nė vienam tyrėjui nekilo abejonių, kad dėl bajorų luomo apkarpyimo siaurėjo tradicinio pasaulio veikėjų ratas. XIX a. antrojoje pusėje jam priklausė kilminis bajoras dvarininkas, dar kitaip vadinamas žemvaldžiu (*ziemianin*), nors šis lenkiškas terminas, išverstas į lietuvių kalbą, nėra tikslus. Mat tuo laikotarpiu žemvaldžiu galėjo vadintis ne tik bajoras. Imperijos politika, stūmusi bajorą nuo žemės, dvarininkų sluoksnio neprivertė išsižadėti tų, iš kurių dvarai buvo atimti arba priverstinai parduoti, taip pat tų, kurie buvo geros kilmės ir susiejo gyvenimą su rimta profesija (nors dauguma neatsisakė žemvaldžio aspiracijų). Tokie susiaurėjusio luomo kontūrai virto istoriografinė aksioma ir yra retai kvestionuojami.

¹ Straipsnio parengimą finansavo Lenkijos Respublikos mokslo ir aukštųjų mokyklų ministro „Humanitarinių mokslų vystymo nacionalinė programa“, 2012–2015 m., MNiSW nr 0156/FNiTP/H12/80/2011.

Rašantieji apie bajorų materialinį ir dvasinį pasaulį, jo kultūrą, vertybes, kasdienybę ar bajorų tapatybę kreipė žvilgsnį pirmiausia į tradicines jo raiškas, atėjusias iš praeities ir saugomas kaip socialinės ir kultūrinės skirties ženklas. Kismo tendencijų ieškota čia pat, nagrinėjant socialinių bei kultūrinių praktikų formą ir turinį. Bajorų pasaulio modernėjimas sietas su aplinkos modernėjimu, tačiau jis buvo pastebimas tiek, kiek bajorai buvo imlūs švietimui, ekonomikos, technikos ar kultūros naujovėms.

Bajorų pasaulio išlikimo XIX a. antrojoje pusėje, jo vertybių tema daugiausia plėtojama dabartinės lenkų istoriografijos. Stanisławas Siekierskis, parašęs knygą apie lenkų (pirmiausia Lenkijos Karalystės) bajorų kultūrą, šio pasaulio liekanų randa dabartyje, jos pastebimos bajorų kilmės šeimų atmintyje, mentalitete, vertybėse ir elgsenoje². Buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų Ukrainoje kultūrinį ir mentalinį pasaulį tyrinėjo Tadeusz Epsztejn³, Baltarusijos, Lietuvos ir Ukrainos bajorų – Mirosławas Ustrzycki⁴. Lietuvos istoriografijoje bajorų kultūra, elgsena ir išlikimo problemos XIX a. antroje pusėje mažai tyrinėtos. Čia galima paminėti Dainiaus Rakučio straipsnį apie moteriškąją dvaro kultūrą⁵. Ypatingas dėmesys Tiškevičių giminei šios spragos nekompensuoja, nes menotyros darbai ar šeimos istorija gilinaisi į siaurus bajorų gyvenimo aspektus⁶.

Kalbant apie tokį reiškinį kaip bajorų pasaulis, vienas svarbesnių šaltinių yra vadina-mieji ego-dokumentai: atsiminimai, dienoraščiai ir laišakai. Šie šaltiniai yra saviti, dažnai neišsamūs ir subjektyvūs. Naudojant ego-dokumentus istorijos tyrimuose būtina atminti, kad jie nesukuria panoraminio tikrovės vaizdo, neleidžia juose aprašomų reiškinų tai-kyti visai socialinei grupei, kuriai priklauso rašantysis, tipologizuoti ar daryti platesnius apibendrinimus. Tačiau ego-dokumentai atspindi autentišką aplinką, perteikia amžininkų mąstymą ir leidžia stebėti reiškinius, nepastebėtus kitų šaltinių. Moterų bajorių ego-do-kumentai, paprastai skirti kasdienybei, yra puikus šaltinis atkuriant bajorų giminių genealogiją ar šeimos istoriją. Stebėdamos kasdienį gyvenimą jos taip pat fiksavo reiškinius, kurie rodė kintantį bajorų gyvenimą. Šio straipsnio tikslas yra pamatyti tuos pokyčius, atspindėtus bajorų žemvaldžių sluoksnio atstovės dienoraštyje ir laiškuose.

Kodėl Kazimiera Bialozoraitė-Tanskiene?

Kazimierai Bialozoraitė-Tanskienei, garsios Lietuvos bajorų šeimos atžalai, kitaip nei jos seserims, kurios buvo visuomenėje žinomų vyrų žmonos, gausių šeimų motinos ir

²S. Siekierski, *Kultura szlachty polskiej w latach 1864–2001*, Pułtusk, 2003.

³T. Epsztejn, *Z piórem i paletą. Zainteresowania intelektualne i artystyczne ziemiaństwa polskiego na Ukrainie w II połowie XIX w.*, Warszawa, 2005.

⁴M. Ustrzycki, *Ziemiaństwo polskie na Kresach 1864–1914, Świat wartości i postaw*, Kraków, 2006.

⁵D. Rakutis, Moteriškoji dvarų kultūra lietuvių literačių akimis, *Darbai ir dienos*, t. 28, 2001, p. 111–137.

⁶L. Narkowicz, *Ordynacja Tyszkiewiczowska na Zatroczu*, Warszawa, 2007; L. Narkowicz, *Tyszkiewiczowie z Waki*, Warszawa, 2010; A. Snitkuvienė, *Raudondvaris. Grafai Tiškevičiai ir jų palikimas*, Vilnius, 1998; A. Snitkuvienė, *Biržų grafai Tiškevičiai ir jų palikimas*, Kaunas, 2008.

stambių dvarų šeiminkės, teko vienišės dalia. Kilminė bajorė, tradicinio auklėjimo, išsiskyrusi, bevaikė ir neturtinga ji turėjo paklusti visuotinėms taisyklėms, reguliavusioms moterų padėtį XIX a. Jos sąlyginis ekonominis savarankiškumas priklausė nuo santykių su giminėmis, ji buvo su jais susieta paprotiniais ir dvasiniais saitais, gyveno pagal bajorų sluoksnio gyvenimo normas. Ji leido laiką pas seseris, gimines ir kaimynus, stebėjo jų gyvenimą, rašė dienoraštį, daug susirašinėjo. Išliko jos dienoraščiai, rašyti brandžiame amžiuje, kai į ją supantį pasaulį žvelgė senstančios moters akimis. Manytina, kad tai, kas yra išlikę, nėra visas dienoraščio tekstas, nes įrašuose esama didelio chronologinio plyšio. Daugiausiai įrašų yra padaryta 1870–1875 m., taip pat 1883–1884 metais⁷. K. Bialozoraitės-Tanskienės korespondencija siekia jaunystės laikus, todėl galima atkurti chronologiškai vientisą laikotarpį. Daugiausiai laiškų ji parašė seseriai Sofijai Römerienei, su kuria susitikdavo retai, nes didžiąją dalį dienoraštyje aprašyto laiko praleido su sesers Paulinos Končienės šeima⁸. Šie laiškai yra turiningi, juose aprašoma kasdienybė primena dienoraščio tekstą ir užpildo jo chronologines spragas. K. Bialozoraitės-Tanskienės dienoraščiai ir laiškai yra privatūs dokumentai, todėl istorikui privalu juos vertinti kritiškai. Jie leidžia rekonstruoti rašiusiojo asmens biografiją, tačiau tik ta apimtimi, kurią pateikia rašantysis. K. Bialozoraitės-Tanskienės stebėjimo lauką sudarė privati aplinka, todėl savo dienoraštyje ir laiškuose ji paliko savotišką liudijimą apie Lietuvos bajorų žemvaldžių gyvenimą XIX a. 8–9 dešimtmečiais. Tai buvo vienas tamsiausių Lietuvos bajorijos istorijos laikotarpių, kai po 1863–1864 m. sukilimo ji patyrė ypatingą imperinės valdžios spaudimą ir išgyveno jo pasekmes. Iš Lietuvos buvo ištremtos ištisos bajorų šeimos, dalis jų grįžo į kraštą 8 dešimtmetyje, tačiau dauguma nusėdo Lenkijos Karalystėje. 1865 m. paskelbtas draudimas „lenkų kilmės“ bajorams pirkti žemę ir tarnauti krašte, dvarams uždėtos kontribucijos vertė bajorus keisti išgyvenimo strategiją, o tai keitė ir jų pasaulį.

Keli potėpiai Kazimieros Bialozoraitės-Tanskienės portretui

Kazimiera gimė 1816 m. rugpjūčio 12 d.⁹ Grinkiškio dvaro (Kauno aps.) savininko Juozapo Manvydo-Bialozoro ir Juzefos Bialozoraitės-Bialozorienės šeimoje. Jos vyresnės seserys, netikroji – Ona, o jai mirus – Sofija, ištekėjo už Edvardo Jono Römerio, Paulina – už Medardo Končos. Abiejų seserų vyrai buvo nuteisti už dalyvavimą Simono Konarskio byloje, ištremti, gyveno kartu Vologdoje ir Velikij Ustiuge, grįžę iš tremties

⁷ Pamiętniki Kazimiery z Bialozorów Tańskiey z lat 1870–1884 (toliau – Pamiętniki), *Biblioteka Narodowa w Warszawie, Zaklad Rękopisów* (toliau – *Rps BN*), II. 8779, t. 1–6.

⁸ Listy Kazimiery Tańskiey do siostry Zofii z Bialozorów Römerowej z lat 1844–1888, ten pat, II. 8744, t. 1–3.

⁹ K. Bialozoraitės gimimo datą galima nustatyti remiantis jos užrašais. 1870 m. rugpjūčio 12 d. ji rašė „šiandien mano gimimo metinės“. Pamiętniki, ten pat, II. 8779, t. 2, l. 12v. „netrukus man sukaks 62 metai“, K. Tanskienės 1878 m. liepos 23 d. laiškas S. Römerienei, Grinkiškis, ten pat, II. 8744, t. 2, l. 76v.

apsigyveno savo dvaruose, aktyviai dalyvavo visuomenės gyvenime, priklausė vietiniam bajorų elitui¹⁰. Jaunesnieji broliai Martynas Kleopas ir Jonas Manvydai-Bialozorai pasidalijo tėvo palikimą ir tvarkėsi savo dvaruose¹¹.

1839 m. gegužės 21 d. Grinkiškyje Kazimiera ištekėjo už Felikso Tanskio. Apie jį žinoma nedaug: tik tiek, kad turėjo brolių Gedeoną, seserėną Henriką, bendravo su ištremtaisiais E. Römeriu ir M. Konča. Mat parvežė į Lietuvą jų laiškus iš Jaroslavlį, kur buvo sustoję pakeliui į tremtį¹². Galimas daiktas, kad juos lydėjo iki šio sustojimo kaip geras kaimynas ir bičiulis¹³. Šeimyninis gyvenimas nenusisekė, netrukus santuoka iširo, nors oficialių skyrybų nebuvo. Penkerius metus, kol nebuvo vedęs brolis Martynas, ji gyveno Grinkiškyje pas tėvą. Tačiau pasikeitęs civilinis statusas pakeitė jos padėtį šeimoje.

Ištekėjusi bajorų luomo moteris privalejo atsiskirti nuo mergautinės šeimos ir jai atitenkančią šeimos turto dalį, dažniausiai kapitalo pavidalu, kartais ir natūrine forma (dvaras ir žemė), sujungti su vyro turtu, nepanaikinant jos teisių į atsineštą dalį. K. Tanskienės atvejis buvo išskirtinis. Nėra žinoma, kaip išsprendė jos turtiniai santykiai su F. Tanskiu, bet likusi tėvų namuose ji išlaikė materialinę nepriklausomybę, gaudama pajamų iš savo dalies.

K. Bialozoraitės-Tanskienės laišakai suteikia retą galimybę pasekti bajorų luomo moters, neturėjusios tvirto visuomeninio statuso, socialinę padėtį ir jos įprasminimo galimybes. Netekėjusi ar išsiskyrusi bajorė šeimai buvo savotiška našta. Įstatymai nedraudė sulaukusiai pilnametystės moteriai gyventi savarankiškai¹⁴. Tačiau emancipuoti nuo šeiminių santykių ir įgyti visavertę socialinę nepriklausomybę bajorėi trukdė tradicija, nekintantis įsivaizdavimas apie moters vietą visuomenėje ir vyrų pareigą šią vietą užtik-

¹⁰E. R o m e r i s, *Livonijos ir Lietuvos Römerių giminės istorija* = E. R o m e r, *Monografia rodu Römerów na Inflantach i Litwie*, Vilnius, 2009, p. 106–107.

¹¹Pagal 1865 m. duomenis apie sekvestruotus dvarus Martynui Bialozorui priklausė Grinkiškis (4027 deš.), Jonui Bialozorui – Belazariškiai (3723 deš.). Сведение о секвестрованных в Ковенской губернии имениях. Составлено 31 12 1865, *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – *LVI A*), f. 525, ap. 1, b. 913, l. 3.

¹²M. J. Römerio 1839 m. gegužės 1 ir 25 d. laišakai Edvardui ir Severinui Römeriams, Vilnius, *Rps BN*, II. 8726, t. 1, l. 123, 149.

¹³Spėjama, kad F. Tanskis buvo smulkus Trakų apskrities dvarininkas. 1868 m. priverstinai parduodamų dvarų sąrašė buvo F. Tanskio Pakirtai Trakų apskrityje (252 deš.), kuriuos įsigijo ar ketino įsigyti pulkininkas Šnejeris. Ведомость имениям 6-ти Северо-Западных губерний, подлежащим обязательной продаже, *LVI A*, f. 378, bs. 1868, b. 2450, l. 79. 1869 m. Pakirtai ir šalia buvusios Eigeniškės priklausė kolegijos asesoriui Alševskiui (Olševskiui). Список помещикам русского происхождения, владеющим имениями по Виленской губернии, ten pat, f. 378, bs. 1868, b. 261, l. 38. 1885 m. Pakirtų savininkas buvo Vitalijus Alševskis, tais metais pardavęs dvarėlį valstietei Anai Gervatovskai (daugiau kaip 202 deš.), Ведомость недвижимым имуществом, перешедшим в Виленской губернии от помещиков крестьянам посредством продажи с 1 января по 1 мая 1885 г., ten pat, f. 381, ap. 19, b. 695, l. 2.

¹⁴M. L. M a r r e s e, *A Women's Kingdom: Noblewomen and the Control of Property in Russia, 1700–1861*, Ithaca & London, 2002. Cit. pagal: M. J. Марресе, *Бабье царство: дворянки и владение имуществом в России (1700–1861)*, Москва, 2009, с. 244.

rinti. Nuolat kylančio klausimo, kur gyventi šeimos neturinčiai moteriai, kai tėvų dvarai atitekdavo sūnams, o ne dukroms, jauna vieniša bajorė nespėdė savarankiškai, nes nepakako gero auklėjimo, kad ji galėtų gyventi nekontroliuojama net būdama materialiai nepriklausoma. Tipiška bajorė turto, nuosavybės, teisinių reikalų pati taip pat netvarkė. Tam reikalui ji turėjo globėjus ar įgaliotinius. K. Tanskienę globojo iš tremties grįžęs M. Konča, su šeima apsigyvenęs Lokinės dvare Ukmergės apskrityje¹⁵.

Stereotipiniam tradicinės visuomenės mąstymui buvo pavaldūs tiek vyrai, tiek moterys. Todėl K. Tanskienė pakluso, kai 1844 m. jaunesnysis brolis Martynas, pasipiršęs kuni-gaikštytei Felicijai Puzinaitei iš Gegužinės dvaro, pareikalavo, kad sesuo paliktų Grinkiškį, kuriame jis ketino įsikurti su jauna žmona. Sprendžiant iš Kazimieros laiško S. Römerienei, ji pati neturėjo planų, kur prisiglausti, ir neįsivaizdavo gyvenimo be kitų globos:

Tu žinai, kad *Papa* man pasiūlė išnuomoti Belazariškių palivarką, žadėjo man per Medardą duoti arklius ir karietą ir visus kitus name patogumus, kurių negaliu turėti dėl mano menkų pajamų, tik kainos nesako, bet žadėjo, kad jos neužkels. Akys tvinksta ašaromis vien tik pagalvojus, kad teks palikti Grinkiškį, prie kurio taip prisirišau gyvendama čia pastaruosius penkerius metus, tačiau kita vertus, bliviai pasvarsčius, ta man suteikiama nauda gali užtikrinti patogią senatvę, o man mirus mano paveldėtoja (nes nėra reikalo dalyti visiems) neliedama prakaito turės duonos kąsnelį. Supratau, kad Martynas nenori gyventi po vienu stogu su *Papa* ir manim, nuolat išsisukinėja, sakydamas, jog Puzinas nenori, kad jo duktė gyventų su Kaze, kad to nenori Puzinienė, galiausiai, nenori Felė, o didžiausia kliūtis yra *Papa*. Jis atkakliai laikosi vienašyk sumanyto plano <...>, todėl man teko rinktis prieglobstį, nors *Papa* buvo pažadėjęs, kad aš pirmoji turiu teisę į Grinkiškį. <...> Apie Belazariškius Martynas man nė kalbėti neleido, įtikinėdamas, kad mano kapitalui tai pražūtis, kad aš nugarmėsiu į prarają, o dabar apie Belazariškius ar kokį kitą planą nė žodžio, tik kažkuriai seserų pasakė: lai Kazė gyvena kur nori, kad tik ne Grinkiškyje. <...> Medardas ir Paulina siūlo man gyventi Lokinėje.¹⁶

1845 m. balandžio ar gegužės mėnesį mirė senasis Juozapas Bialozoras. Tų pačių metų rugsėjį Kazimiera kartu su Končomis išvyko į Mintaują. Čia priėmė sutvirtinimo sakramentą, pasivadino Reginos Juzefos vardu, o jos „motina“ buvo sesuo Paulina¹⁷. 1846 m. pradžioje M. Bialozoras pagaliau vedė¹⁸. Kazimierą priglaudė Lokinė, kurioje nesijautė laiminga, nors negailėjo pagyrimų dvaro šeiminkams Medardui ir Paulinai, pasirengusiems ją laikyti šeimos nariu¹⁹. 1848 m. pradžioje ji patraukė į Vilnių, į Užupio bernardinų (klarisių) vienuolyną. Tapti vienuole ji neketino – „vienuolės gyvenimui pašaukimo neturiu nė lašo, tik tarp žmonių jaučiu, kad gyvenu, o po užraktu viskas baisiai

¹⁵ Dvaras vadinosi Lukinė, po 1971 m. administracinės reformos – Lokinė.

¹⁶ K. Tanskienės 1844 m. liepos 19 d. laiškas S. Römerienei, Grinkiškis, *Rps BN*, II. 8744, t. 1, l. 9–10.

¹⁷ K. Tanskienės 1845 m. rugsėjo 6 d. laiškas S. Römerienei, Mintauja, ten pat, l. 42.

¹⁸ K. Tanskienės 1845 m. gegužės 7 d. laiškas S. Römerienei, Mintauja, ten pat, l. 37; *Nie ustawajmy więc w ochocie pisania... Z dziejów Romerów na Litwie. Z listów i dzienników trzech pokoleń*, wybór, opracowanie i wstęp D. Kamolowa, Warszawa, 1992, s. 132.

¹⁹ K. Tanskienės 1847 m. liepos 23 d. laiškas S. Römerienei, Lokinė, *Rps BN*, II. 8744, t. 1, l. 126.

vienoda²⁰ – nors neturtingoms bajorėms vienuolynas kartais buvo geriausia išeitis. Tačiau čia pirmą kartą pasijuto nepriklausoma. Vienuolyne praleido kelias savaites, su grupe bajorių atliko rekolekcijas²¹. Nežinoma, kaip jos paveikė sprendimą likti Vilniuje, tačiau vėlyvą tų metų pavasarį K. Tanskienė kurdinosi šiame mieste, rūpinosi apstatyti išsinuomotą butą. Ketino čia užsibūti ilgai, ruošė atsargas žiemai. Vasarą planavo leisti Lokinėje, bet kaime ji nuobodžiavo²².

Gyvenimas Vilniuje (įsikūrė Liachavičienės ar Puzinų name Pilies gatvėje) išsklaidė provincijos nuobodulį: „Vilniuje esu beveik laiminga, laisva ir negaliu suprasti, kodėl taip ilgai užsibuvau tame nepakenčiamame kaime, juk Vilnius suteikia tiek daug malonumų.“ Jos laiškuose Sofijai tarp įprastų kasdienybės aprašymų ir nusiskundimų – „daug metų esu nelaiminga našlaitė“ – akimirka atsirado viltis sutvirtinti visavertį moters statusą bajorų visuomenėje. 1848 m. pabaigoje įvykusi pažintis su Teofilium Mackevičiumi²³ išaugo į abipusį jausmą. Turėtų stebinti tai, kad Mackevičius pasipiršo po mėnesio pažinties ir gavo K. Tanskienės sutikimą, tačiau geriausia rekomendacija buvo jo priklausymas Končų ir Römerių bičiulių ratui. 1849 m. sausio 6 d. laiške ji pranešė Vologdoje gyvenusiai seseriai:

Prieš dvi savaites susipažinau su p. Teofilium Mackevičiumi <...> Jis mums pasakojo apie įvairius savo kelionių po Sibirą nuotykius, buvo malonu jo klausytis, jis puikiai išsilavinęs, žodžiu, atvirai pasakysiu, man patiko šis jaunuolis. Žadėjo mane dar porą kartų aplankyti ir taip buvo. Daug pasakojo apie tave, kaip gyveni, kaip atrodo, ką veiki, kaip esi sušukuota. Nežinau, ar dėl to, kad kalbėjo apie tave, ar dėl kitos priežasties pokalbis turėjo nepakartojamo žavesio. Nenoromis su juo atsiveikinau, žadėjo netrukus sugrįžti ir, atrodo, žodį tesės, o šiandien parašė laišką, kad sausio 15 d. bus Vilniuje.

Sausio 15 d. laiške jau prašė seserį palaiminti jos sužadėtuves su Teofilium, žadėjo su juo vykti į Vologdą aplankyti Römerių, rašė apie savo jausmus:

<...> myliu jį, mano Zose, myliu taip, kad nerandu žodžių, mano laimė – tai jo laimė. Jo kilnus ir sąžiningas būdas, jo dora širdis, puikus išsilavinimas ir išsiauklėjimas užtikrina man namų

²⁰ K. Tanskienės 1848 m. gegužės 14 d. laiškas S. Römerienei, Vilnius, ten pat, l. 151v.

²¹ K. Tanskienės 1848 m. vasario 19 ir kovo 4 d. laišakai S. Römerienei, Vilnius, ten pat, l. 139, 141–142.

²² K. Tanskienės 1848 m. gegužės 14 d. laiškas S. Römerienei, Vilnius, ten pat, l. 149v–151.

²³ K. Tanskienės laišakai apie T. Mackevičių suteikia mažai informacijos. Tačiau viena kita užuomina leidžia spėti, kad tai buvo medicinos daktaras T. Mackevičius, neišku už ką ištremtas gyventi į Orenburgo kraštą. Jis vertėsi privačia praktika Krasnojarske aukso kasyklose, dirbo generalgubernatoriaus Vilhelmo Ruperto aplinkoje, 1847 m. paliko tarnybą ir atvyko į Lietuvą. Rūpinosi gauti vietą valstybinėje ekspedicijoje ir su ja keliauti aplink pasaulį. Jo pažintis su Römeriais Vologdoje galėjo įvykti, kai galbūt lankė medicinos daktarą Aleksandrą Mackevičių (giminystės laipsnis neišaiškintas, bet gali būti, kad tai jo brolis), ištremtą dėl S. Konarskio bylos ir buvusį artimu Edvardo bei Sofijos bičiuliu. W. Ś l i w o w s k a, *Zesłańcy polscy w Imperium Rosyjskim w pierwszej połowie XIX wieku, Słownik biograficzny*, Warszawa, 1998, s. 358.

laime, kurios nuoširdžiai ilgėjausi, kad tik galėčiau tinkamai atlikti pareigą, kuriai esu pašaukta ir būčiau verta to, kurį man Dievas skyrė į gyvenimo palydovus.²⁴

Pagrindinė kliūtis pakartotinei santuokai buvo neįvykusios skyrybos. Vaduotis iš kitados laisvu noru priimto santuokos sakramento buvo įmanoma, bet sudėtinga. Pastangoms atrišti tai, kas buvo surišta, nepritarė bažnyčia. Vilniaus vyskupas Vaclovas Žilinskis, kuriam Kazimiera įteikė prašymą išskirti su F. Tanskiu, nesuteikė didesnių vilčių. Trukdė nepalanki visuomenės nuomonė, Römeriai ir Končos taip pat be didelio entuziazmo sutiko netikėtą žinią apie jų giminaitės santuokinius planus²⁵. Vis dėlto suteikė jai pagalbą. Daug pastangų dėjo „ponas maršalas“ Mykolas Juozapas Römeris, įkalbėtas tarpininkauti Kazimieros ir Felikso derybose dėl skyrybų. Buvo sutarta, kad už sutikimą netrukdyti skyryboms Kazimiera sumokės Tanskiui 1000 sidabr. rb., taigi jai teko pasirašyti vekselį, kurį paliko saugoti M. J. Römeriui. Tačiau buvęs sutuoktinis žodžio netesėjo, o ir skyryboms atsirado išorinių kliūčių, nes buvo paskelbtos taisyklės, kurios, anot T. Mackevičiaus, sugriežtino skyrybų procesą²⁶. Viltys atgauti laisvę menko, galiausiai jungtuvės neįvyko. T. Mackevičius dar 1851 m. rudenį rašė Kazimierai iš Vologdos²⁷, vėliau jo pėdsakas dingsta. Galbūt jie išsiskyrė abipusiu sutarimu, nes Kazimiera sutiko priimti Medardo ir Paulinos siūlymą apsigyventi arčiau jų, padėti auginti vaikus, už tai gauti tam tikrą atlygį, bet su sąlyga, kad niekada netekės²⁸. K. Tanskienė pasiliko su sesers šeima, o 1857 m. spalio 21 d. ji rašė laišką iš savo naujos buveinės – Kiškeliškio palivarko Ukmergės apskrityje. Į pabaigą ėjo gyvenamojo namo statyba, ji nekantriai laukė ir svajojo apie nuosavą kampą, kuriame bus pati sau šeiminkė:

<...> palivarkas vis dar statomas, pasigėręs dažytojas mane išplūdo ir net grasino, tad pažadėjau pavaišinti jį rimbū, kai aš už vartų, jis – į smulkę <...> Šiuo metu jau kaminai išdygo ir krosnis kepykloje stovi, tačiau apsigyventi dar neketinu, dar nepabaigti kiti pastatai, stalius savo darbą baigė, o su šiuo mielu žmogumi, matyti nebus tvarkos iki Kalėdų. Prekyba nevyksta, pardavėme tik žirnius po 11 su puse ir 2 sidabr. rb., o rugių niekas nesiteirauja. Kalbama, kad kyla miežių kaina, superka po 10 sidabr. rb. įskaitant gabenimą į Kauną. <...> Medardas mane kamuoja ir priekaištauja, kad aš viena po kelias dienas ir ilgais vakarais Kiškeliškyje sėdžiu kaip atsiskyrėlė, o aš mano kampeliu esu tokia patenkinta, esu laimingesnė labiau už karalienę rūmuose. Man šilta, gera, ko gi daugiau norėti.²⁹

²⁴ K. Tanskienės 1849 m. sausio 6 ir 15 d. laišakai S. Römerienei, Vilnius, *Rps BN*, II. 8744, t. 1, l. 163, 165.

²⁵ K. Tanskienės 1849 m. vasario 8 d. laiškas S. Römerienei, Vilnius, ten pat, l. 167–170.

²⁶ K. Tanskienės 1849 m. lapkričio 29 d. ir gruodžio 24 d. laišakai S. Römerienei su T. Mackevičiaus prieraišais, Vilnius, ten pat, l. 193, 195; Dzienniki Michała Józefa Römera, ten pat, III. 8689, t. 5, l. 55 (1849 m. birželio 12 d. įrašas).

²⁷ T. Mackevičiaus 1851 m. rugsėjo 14 d. laiškas K. Tanskienei, Vologda, ten pat, l. 227.

²⁸ K. Tanskienės 1850 m. spalio 12 d. laiškas S. Römerienei, Lokinė, ten pat, l. 218.

²⁹ K. Tanskienės 1857 m. spalio 21 d. laiškas E. Römeriui, Kiškeliškis, ten pat, l. 248.

Nesunkiai galima numanyti, kaip K. Tanskienė apsigyveno Kiškeliškyje. Spėjama, kad tai galėjęs būti Lokinės dvaro kaimas, kuriame išdygo palivarkas. Taigi susitarimas įvyko, ji įsikūrė šalia Končų, turėjo savo ūkį, tvarkėsi savarankiškai ir visada buvo sesers šeimos paslaugoms. Kyla klausimas dėl jos nuosavybės teisių į Kiškeliškį. Atrodo, ji nusipirko ir tapo smulkaus dvarelio savininke³⁰. Iki XIX a. 7 dešimtmečio ji galėjo laisvai įsigyti žemę ir ja disponuoti. Kad Kiškeliškis buvo jos teisėta nuosavybė, rodo kitas sandoris, kurį sudarė su seserėnu Povilu Konča, kai jis grįžo į tėviškę iš Poznanės Kunigaikštystės su jauna žmona. Dėl draudimo bajorams pirkti žemę jis to padaryti negalėjo. Daugiavaikių Končų Lokinė jaunavedžiams gyventi netiko, todėl giminėje vėl įvyko susitarimas.

Mintis perleisti Povilui dvarelį gimė tuoj pat po jo vedybų 1872 m. Legaliai atsisakyti savo teisių jo naudai K. Tanskienė negalėjo. Pagal 1865 m. gruodžio 10 d. įstatymą, draudusį „lenkų kilmės“ bajorams įsigyti žemės devyniose Vakarų gubernijose, nekilnojamas turtas galėjo pereiti giminei, K. Tanskienės atveju – Bialozorams, tik paveldėjimo keliu. „Lenkų kilmės“ bajorui vienas būdų perleisti dvarą buvo fiktyvi paskola ir abipusis susitarimas. Taigi ji apsisprendė, „kai tik turėsiu nors kiek pinigų, tuoj pat važiuosiu į Vilnių ir surašysiu Povilui vekselį, o testamentą dėl kilnojamo turto atiduosiu saugoti Ričardui Rudaminai“³¹. Šį sumanymą įgyvendino po poros metų, kai ištremtam po sukilimo, vėliau Poznanės Kunigaikštystėje gyvenusiam Povilui Končai buvo leista grįžti į tėvynę. Jos apskaičiavimu, Kiškeliškyje ji gyveno dvidešimt metų, stropiai ūkininkavo, nors jos pastangų rezultatai buvo menki. Baiminosi dėl artėjančios senatvės ir pragyvenimo galimybių, sunkiai skyrėsi su apgyventais namais, bet Kiškeliškį seserėnui atidavė. Nuosavybės perleidimas vyko pagal bajorų disponavimo privačia nuosavybe kultūros modelį. Kazimieros Tanskienės atvejis rodo, kad bajorė moteris buvo laisva disponuoti savo turtu ir jį perleisti pagal asmeninį pasirinkimą.

Prieš pasirašant susitarimą įvyko derybos. Kazimiera Tanskienė perleido Kiškeliškį Povilui pagal privatų susitarimą, laikantis teisinių normų, garantuojančių įsipareigojimų vykdymą. Ji išdavė jam skolos vekselį 20 000 sidabr. rb. ir sudarė palivarko 12 metų nuomos sutartį, pagal kurią Povilas įsipareigojo mokėti metinę nuomą 700 sidabr. rb., po trejų metų ją pakelti iki 800 sidabr. rb., taip pat mokėti visus valstybės mokesčius ir remontuoti dvaro pastatus. Raštu pasirašytą sutartį atidavė saugoti liudininkams Romualdai Rudaminai ir Aleksandrui Montvilai. Be to, Povilas Konča sumokėjo 2300 sidabr. rb.

³⁰ 1881 m. Kauno gubernijos žemvaldžių sąrašė nurodyta, kad K. Tanskienei Ukmergės apskrityje, Siesikų valsčiuje priklausė Kiškeliškis, įsigytas 1856 m. pagal pirkimo sutartį. Valdą sudarė 160 deš. dirbamos žemės, 45 deš. nedirbamos žemės ir 101 deš. miško; *Алфавитный список землевладельцев Ковенской губернии на 1 сентября 1881 г.*, Ковна, 1881, с. 315.

³¹ Pamiėtniki, *Rps BN*, II. 8779, t. 4, l. 40 (1872 m. rugpjūčio 28 d. įrašas).

už dvaro inventorių³². K. Tanskienė išsikėlė į Ukmergę, kurioje už 3000 sidabr. rb. nusipirko Kunkevičiaus namą prie pat plento, kartu su fligeliu, svirnu, sodu ir pieva. Per Šv. Petrą sumokėjo avansą, o 1874 m. rugpjūčio 10 d. Kauno civiliniame teisme jos nauja nuosavybė buvo įregistruota Edvardo Mato Römerio vardu. Ji apskaičiavo, kad iš dvaro nuomos, gaunamų palūkanų nuo dislokuoto kapitalo, kambarių nuomos ir daržo ji turės apie 1000 sidabr. rb. grynujų pajamų, taigi tikėjosi, kad galės mokėti mokesčius, apmokėti savo skolas ir patogiai gyventi³³. Į naujus namus ji persikėlė tik 1875 m. balandžio 23 d., tą laiką, kol juos remontavo, gyveno išsinuotomame bute Trupšos name. „Sėdėsiu Ukmergėje, nes man čia labai gera, ramu ir jaučiuosi laisva. Mano darželis gražiai žydi, pasodinome daržovių, visą statinę bulvių, yra pieva, iš kurios pripjausime karvei šieno.“³⁴ Naujame name įsikūrė kartu su ilgamete pagalbininke Ieva, užėmė tris kambarius, apstatytus kukliais baldais, sandėliuką ir virtuvę, salone pakabino Römerių ir Končų šeimynines fotografijas, tėvo ir tetulės Chlevinskienės portretus. „Ukmergės žinovams“ buvo skirti paveikslai, vaizduojantys ant žirgo sėdintį Napoleoną, koplyčią, Bučinskio peizažas, keletas graviūrų. Savo naujus namus laiškuose ji vadino „Burbulio vila“. Panevėžyje tuo metu gyveno dailininkas Burbulis, kartais apsilankantis Ukmergėje tapyti portretų pagal užsakymą³⁵. Galbūt kuriame nors savo darbų pavaizdavo Tanskienės namą. Žodžiu, Ukmergėje ji įsikūrė kukliai, iš aplinkinių gyventojų išsiskirdama galbūt tiktai tuo, kad turėjo didelį sodą, arklių ir nuosavą briką.

Silpstant sveikatai vis dažniau glaudėsi pas seseris. 1884 m. žiemą ir pavasarį praleido pas Sofiją Vilniuje, Savičiaus gatvėje, „pirmą kartą gyvenime“ stebėjo linksmą pramogą – karnavalą, surengtą Römerių namuose³⁶. Paskutinis išlikęs jos laiškas Sofijai buvo parašytas 1888 m. liepos 17 d. iš Nalenčuvo kurorto Palenkėje. Rašė, kad gydos, geria mineralinį vandenį, kumysą, bet jaučiasi blogai³⁷. Gali būti, jog tais pačiais metais ji mirė.

Savarankiško ūkininkavimo *gender* aspektas

Lokalinė bajorų bendrija XIX a. antrojoje pusėje buvo pasirengusi pritarti bajorių ekonominei nepriklausomybei. Nežinoma, kiek jų sąmonę veikė situacija po 1863–1864 m. sukilimo, kai dalis dvarų liko be vyrų. Tačiau neginčytina yra tai, jog savarankiškai ūki-

³²Ten pat, t. 4, l. 66 (1874 m. gegužės 10 d. įrašas); l. 68 (1874 m. rugpjūčio 14 d. įrašas), l. 75v (1875 m. sausio 7 d. įrašas).

³³Ten pat, t. 4, l. 67–68 (1874 m. rugpjūčio 14 d. įrašas).

³⁴Pamiėtniki, ten pat, l. 72 (1875 m. sausio 7 d. įrašas), l. 91v (1875 m. gegužės 24 d. įrašas).

³⁵K. Tanskienės 1874 m. spalio 12/24 d. ir 1875 m. gegužės 2/14 laišakai Sofijai Römerienei, Kiškeliškis, Ukmergė, ten pat, II. 8744, t. 2, l. 5v–6v, 8–8v, 17–17v.

³⁶Pamiėtniki, ten pat, II. 8779, t. 6, l. 7v–8, 24v (1884 m. sausio 11 ir vasario 11 d. įrašai).

³⁷K. Tanskienės 1888 m. liepos 17 d. laiškas S. Römerienei, Nalenčovas, ten pat, II. 8744, t. 3, l. 221–222.

ninkaujanti bajorė nekėlė bendrijai teisinių, paprotinių, moralinių ar buitinių problemų. Maža to, vyrai perleisdavo žmonoms kitados tik jiems priklausiusią sritį. Martiniškių dvarui įprastas vaizdas buvo jo šeiminkės Eleonoros Končaitės-Kosakovskienės derybos su prekybininkais. Dvaro savininkas Pranciškus Kosakovskis skundėsi silpna sveikata ir daugiau laiko leido pas gimines ir kaimynus nei savo ūkyje: „atėjo perpirkėjas, galiausiai pirkėjas su arkliais. Leonė derėjosi dėl grūdų, pardavė miežius ir kviečius, gavo pinigų, surašė sutartį.“³⁸

Panašu, kad moterų ūkininkavimo modelis mažai skyrėsi nuo to, kurį suformavo dvarininkai vyrai. K. Tanskienės ūkininkavimo kultūra buvo panaši į įprastą poreforminiame bajorų dvare, turinčiame nedidelį ekonominį potencialą. Kiškeliškyje tvarkėsi ekonomas Marcinkevičius, bernai samdiniai, šiočia tokia tarnyba ir nepakeičiama Ieva, „dora tarnaitė ir tikra bičiulė“³⁹, pagrindinė K. Tanskienės pagalbininkė ūkio reikaluose. Prie smulkių paukščių sukinėjosi „mano našlaitėlis“, kurį pati mokė skaityti ir Katekizmo. Tiesa, netrukus vaikas paliko prieglobstį ir išėjo elgetauti⁴⁰. Dar turėjo tarnaitę Teresę, kuri buvo „labai pikta“ ir dažnai sukeldavo šeiminkės rūstį. Ūkis buvo nedidelis, bet tvarkos jame stigo. Maištavo suderėti samdiniai, reikalavę pakelti atlyginimą, kitaip taikėsi parsisamdyti prie Jonavos tiesi Liepojos–Romnų geležinkelį. Pagrindinis rangovas „žydus Blochas“ (garsus Lenkijos Karalystės verslininkas Janas Blochas) žadėjo maistą ir gerą atlyginimą, tad juos sulaukė tik ekonomo grasinimai.

Smulkiame dvare sąžiningas ekonomas buvo retas reiškinys. K. Tanskienė atleido Marcinkevičių, kai tik sužinojo, kad jos samdiniai dirba jo nuosavą lauką. Pasinaudojusi pažįstamos ūkininkės rekomendacija pasamdė kitą žmogų, Pranciškų Svolkeną. Tačiau simptomiška yra tai, kad nesijautė padėties šeimininke, nors Marcinkevičius atvirai ją apvaginėjo⁴¹. Prie namų kompanijos prisidėjo giminaičio Aleksandro Zajončkovskio dukra, devynmetė Brigita, kurią tėvas prašė pagloboti, „pamokyti skaityti ir žiūrėti, kad nedykinėtų“. Mergaitė buvo smaližė, melagėlė ir savinosi svetimus daiktus. K. Tanskienė tai laikė blogu įpročiu, pavaldėtu iš motinos, bet nežinojo, kaip su juo kovoti⁴².

K. Tanskienė nelaikė didelio ūkio, dalį žemės dirbo samdiniai, dalį dešimtinių ir sodą nuomojo smulkiems nuomininkams – bajorams ar valstiečiams. Nuomos sąlygos buvo tradicinės, duodančios papildomų pajamų pragyvenimui ir užtikrinančios šiokią tokią ūkio dalių priežiūrą:

Pagaliau išnuomojau sodą burliokui Osipui Jegorovui, sumokėjo man 75 sidabr. rb., išskyrus 25 kapas žieminių obuolių, man priklauso ir viena alyvinių obelis, 4 kapos krituolių džiovinimui,

³⁸ Pamiėtniki, ten pat, II. 8779, t. 1, l. 22, 31, 33 (1870 m. kovo 15, 30 d. ir balandžio 7 d. įrašai).

³⁹ Ten pat, t. 1, l. 30v (1870 m. kovo 30 d. įrašas).

⁴⁰ Ten pat, t. 2, l. 39 (1870 m. lapkričio 11 d. įrašas).

⁴¹ Ten pat, t. 1, l. 24, 51v–53 (1870 m. kovo 20, 21 d., gegužės 20, 23, 24 d. įrašai).

⁴² Ten pat, t. 2, l. 23 (1870 m. spalio 12 d. įrašas).

kriaušės visos mano, išskyrus pusę vieno medžio. Kas dieną į virtuvę 15 obuolių, aš turiu apkasti sodą, mano yra ir jauni medeliai, pirmą kartą atnešę derlių.⁴³

Dvarininkės užrašuose nėra nė menkiausias užuominos apie tai, kad ji veda pajamų ir išlaidų knygą ar suka galvą, kaip geriau ūkininkauti. Kaip dauguma bajorų ji atliko būtiniausius finansinius veiksmus – mokėjo mokesčius, kontribuciją, kapitalo palūkanas. Kai ateidavo sėjos ar derliaus ėmimo metas, sukinėjosi darže ir laukuose kartu su darbininkais, per patį darbymetį dažniau užsukdavo į namus, nors didžiąją laiko dalį leido Lokinėje, svečiuose ar bažnyčioje.

Dvarelio ūkis buvo tradicinis, įprastinės struktūros. K. Tanskienė nė nebandė jos keisti ar atsakyti kurios dalies, nors jos užrašai rodo, kad kalbėti apie ūkio našumą būtų sunku: „Tas nenaudėlis Marcinkevičius sugadino mano miežius ir kviečius“. Sėjo ir sodino savo poreikiams ir pardavimui: laukuose avižas, kviečius ir miežius, linus ir vikius, daržuose kopūstus, morkas, burokus, griežčius, pupas ir žirnius. Akylai stebėjo, kad į laukus laiku būtų išvežtas mėšlas, „ačiū Dievui, išvežeme nemažai, mano nuomininkai šešias dešimtines baigia, savo arkliais patrėšiau keturias dešimtines, bet, ačiū Dievui, mėšlo yra daug“⁴⁴. Gyvulininkystės baras buvo gana komplikotas. Antai 1870 m. pavasarį gaišo karvės, jaučiai ir arkliai, kurių ūkyje nuolat trūko ir nesisekė pirkti pigesnių. Gyvulininkystės produkcija buvo svarbus pajamų šaltinis. Ieva nuolat į Ukmergės turgų prieš Velykas vežė žąsis, kitais metų laikais sviestą, sūrį, grietinę ir dešras.

Grūdus, linus ir žirnius, kartais gyvulius supirkdavo žydai. Produkcijos kiekis ir pajamos buvo nedidelės – „pardaviau 9 statines avižų po 18 rb., žirnių pustrėčios statinės po 11 rb., tris telyčias už 6 rb. <...> linus pardaviau po 3 rb. 75 kap. už pūdą“, bet ir čia reikėjo derėtis ar parduoti skolon. Laikė bites, ruošė atsargas žiemai, pati virė uogienę. Vasarą dvarelyje vyko remonto darbai, statė angliškas krosnis, dengė stogus ir pan. K. Tanskienė pati važiavo į Ukmergę pirkti geležies, nes dvare trūko pagalbininkų⁴⁵.

Taiigi savarankiškai ūkininkaujančioms moterims nebuvo keliami dideli reikalavimai. Jos buvo paliktos pačios sau, tvarkėsi nusižiūrėjusios patikrintos praktikos, tačiau ūkiui skyrė daugiau jėgų ir energijos, nes turėjo pasirūpinti tiek „vyriškais“, tiek „moteriškais“ darbais:

<...> džiovinau kviečius, rinkau grybus, mes juos džioviname. Namie tiek darbo, kad dažnai pavargusi nė žodžio negaliu pratarti <...> suvežeme po stogu javus, surinkome dalį bulvių. Daug padeda Marcinkevičius [atleistas ekonomas – T. B.]. Svolkenas geras žmogus, bet nepatyręs, be to, labai lėtas, o dabartinis ūkis reikalauja energijos. Nupirkau pora jaučių, arklį, taigi ūkininkauti tapo lengviau, vis dėlto reikia priežiūros, vyro akies ir balso, o būtent to trūksta.⁴⁶

⁴³ Ten pat, t. 1, l. 64 (1870 m. birželio 10 d. įrašas); t. 2, l. 41 (1870 m. gruodžio 13 d. įrašas).

⁴⁴ Ten pat, t. 1, l. 62 (1870 m. birželio 4 d. įrašas).

⁴⁵ Ten pat, t. 1 (1870 m. kovo–liepos mėn. įrašai).

⁴⁶ Ten pat, t. 2, l. 16v, 19 (1870 m. rugpjūčio 25 d. ir rugsėjo 17 d. įrašai).

1874 m. persikėlusį į Ukmergę panašaus ūkio K. Tanskienė neturėjo, tačiau prie „Burbulio vilos“ pasodino didelį sodą, per šimtą krūmų agrastų, slyvų ir kriaušių, užveisė daržą. Dar laikė smulkių paukščių, kiaules ir karvę. Lokinės dvaras aprūpino ją daržovėmis, mėsos pasisūdė ir laikė, kad pragyvenimui jai pakaks. O įsileidusi buto nuomininką gydytoją Šabtelį vėl pasijuto padėties šeimininke⁴⁷.

Dvarininkų lokalinės bendrijos ribos

XIX a. antrosios pusės Vakarų gubernijų bajorų žemvaldžių bendrijos ribas aptarė M. Ustrzyckis. Pagal jį, „būti dvarininku pakraščiuose“ reikė tapatintis su grupe, kurią siejo panašus likimas, vertęs solidarizuotis, bajorų luominis atskirumas, kultūrinis savitumas ir įsitikinimas, kad tik jiems būdingas poreikis įgyvendinti tam tikras pamatines vertybes. Bendrijos tapatybė buvo stiprinama per kasdienį bendravimą, emocinį ryšį ir ne visada aiškiai apibrėžtus kriterijus, kas gali ar negali priklausyti bendrijai. Ši dvarininkų konglomeratą sudarė giminių ratas ir lokalinės bendrijos, kurias tarpusavy siejo būtent gyvas bendravimas savo aplinkoje (*życie towarzyskie*)⁴⁸. Jo manymu, šis dvarininkų gyvenimo būdas skyrė „pakraščių“ žemvaldžius nuo Lenkijos Karalystės, juolab Rusijos dvarininkų. Taip organizuotos komunikacijos kraštovaizdis ir bendravimo pobūdis sudarė izoliuoto pasaulio ir kaimo idilės vaizdą. Jam buvo būdinga savita bendravimo kultūra, gyvenimo būdas ir išgyvenimo strategija. Kitaip tariant, palyginti su XIX a. pirmosios pusės situacija, kai buvusios LDK žemių bajorai turėjo daugiau galimybių komunikuoti viešojoje erdvėje, XIX a. antroje pusėje jų pasaulis susitraukė iki privačios erdvės⁴⁹. Kyla klausimas, ar ji galėjo užtikrinti bajorų bendrijos saugumą, išgyvenimą ir atsinaujinimą, ar priešingai, uždaram bajorų pasauliui grėsė pavojus degraduoti. K. Bialozoraitės-Tanskienės subjektyvus „moteriškas žvilgsnis“, fiksavęs šio pasaulio gyvavimo detales, iš dalies leidžia atsakyti į šį klausimą.

K. Tanskienė lokalinei dvarininkų bendrijai priklausė nuo gimimo. Jos pažinčių ir bendravimo ratas formavosi priklausomai nuo Grinkiškio Bialozorų giminytės, bičiulytės ir kaimynystės ryšių. Kartais giminytės ir bičiulytės saitai susipindavo, kaip Bialozorų ir Rōmerių atveju: Bialozoraičių tėvas Juozapas buvo didelis Edvardo Jono tėvo

⁴⁷ K. Tanskienės 1874 m. spalio 12/24 d., 1875 m. gegužės 2/14 d. ir 1876 m. balandžio 4 d. laišakai S. Rōmerienei, Kiškeliškis, ten pat, II. 8744, t. 2, l. 5v–6v, 17–17v, 40.

⁴⁸ M. U s t r z y c k i, min. veik., p. 25, 26.

⁴⁹ Apie Lietuvos bajorų galimybes viešajame gyvenime XIX a. pirmojoje pusėje žr.: T. B a i r a š a u s - k a i t ė, *Mykolas Juozapas Rōmeris (1778–1853). Bajoro viešoji ir privati erdvės XIX a. pirmojoje pusėje*, Vilnius, 2011. Bajorų žemvaldžiai į viešąjį gyvenimą grįžo tik XX a. pradžioje. Žr.: R. J u r k o w s k i, *Ziemiaństwo polskie Kresów Północno-Wschodnich 1864–1904. Działalność społeczno-gospodarcza*, Warszawa, 2001; R. J u r k o w s k i, *Sukcesy i porażki. Ziemiaństwo polskie ziem zabranych w wyborach do Dumy Państwowej i rady Państwa. 1906–1913*, Olsztyn, 2009.

Mykolo Juozapo Rõmerio bičiulis. Naujos pažintys paprastai mezgęsi tame pačiame rate, kuris dažniau plėtęsi, nei siauręjo. Asmeninęs pažintys, ypač moterų atveju, už šio rato ribų buvo praktiškai neįmanomos, o jei tokios ir užsimegzdavo, joms turęjo pritarti visa bendrija.

Tuo metu, kai K. Tanskienę rašę dienoraštį, jai artimiausia lokalinę bendrija buvo Kauno ir Ukmergęs apskrities dvarininkai bei Vilniaus bajorų ratas, susiformavęs Edvardo Jono ir Sofijos Rõmerių šeimos aplinkoje. Įdęmiai pažvelgus, dauguma žmonių, su kuriais ji palaikę ryšį provincijoje, buvo giminęs ir kaimynai. Tai verčia manyti, kad bajorų bendrijos moterų kontaktai buvo itin siauri. Net paviršutiniškas K. Tanskienęs dienoraštyje minimų dvarų ir jų savininkų vertinimas rodo, kad jos palaikomi ryšiai sudarę „vidinę“ komunikacijos tinklą⁵⁰. Kauno apskrityje buvo tėviškę Grinkiškis, Teodoros Burbienęs, Kletos Burbos (Anelęs Rõmerienęs brolio) našlęs Belvederis. Ukmergęs apskrityje buvo brolio Jono Belazariškiai, Končų Lokinę, Bialozoraičių tėvo ar motinos sesers Chlevinskienęs Pagoję. Ukmergęs apskrityje, netoli Lokinęs ir Kiškeliškio buvo turtingas Daugęlų Siesikų dvaras. Medardo Končos motina buvo Daugęlaitę, taigi ir su šio dvaro savininku Stanislovu Daugęla jį siejo giminystęs ryšiai. Lokaliai ratui priklausę kaimynystęje esantys dvarai. K. Tanskienę dažniausiai minęjo Stanislovo Montvilos Miteniškius, Juozapo Sorokos Kuršus.

Giminystęs ryšiai ją siejo su Končų nutekęjusių dukrų dvarais: Eleonora ir Pranciškus Kosakovskiai gyveno Martiniškų dvare (Trakų aps.), Ona Končaitę, ištekęjusi už Vladislavo Komaro, šeimininkavo Baisogaloje (Šiaulių aps.). Ilguvoje (Suvalkų gubernija) gyveno pusseserę Ona Bialozoraitę-Hrinčevičienę ir jos duktę Eleonora Šabunevičienę. Rõmerių klanui atstovavo Musninkų, Veprių ir Aukštadvario savininkai Druckiai-Podbeskiai. Tarp gerų bičiulių minęjo Lyduokių (Ukmergęs aps.) savininką Karolį Bistramą, Daugirdų (Raseinių aps.) ir Paliepių (Kauno aps.) savininkus Daugirdus.

Net retas paukštis lokalsios bendrijos padangęje – moderni rašytoja Wilhelmina Zyn-dram-Kościałowska – priklausę tam pačiam giminių ratui:

<...> iš Gardino atvyko mūsų giminaitę panelę Kościałowska. Panelę išsilavinusi, rašo į įvairius periodinius leidinius. Skaičiau jos trumpas noveles ir informaciją apie Vilniaus bankus, kurią ji gavo iš p. Stanislovo Montvilos. Ji yra didelę bičiulę žydų ir ponios Orzeszkowos, rašančios apie žydus, taip pat bedievio Šwiętochockio, kuris savo vaikų nekrikštija ir skelbia tiesą. Jos žodžiuose daug puikybęs, tačiau kartais yra malonu ir naudinga atsидurti panašioje draugijoje.⁵¹

Šis uždaras ratas svetimų žmonių netoleravo, juolab asmenų iš rusiškos aplinkos. Retą išimtį sudarę Daugirdų dvaro savininko inžinieriaus Mykolo Daugirdo sutuoktinę

⁵⁰ Dvarai ir žmonęs, su kuriais K. Tanskienę palaikę glaudžius ryšius, minimi visame jos „Dienoraščio“ tekste, todėl, taupant vietą, atsisakyta atskirų nuorodų.

⁵¹ Pamiętniki, *Rps BN*, II. 8779, t. 5, l. 34v–35 (1883 m. gruodžio 2 d. įrašas).

Sofija Julijona Charitonova-Daugirdienė. Anot K. Tanskienės, jos motina buvo už ruso ištekėjusi švedė, gyvenusi Podolėje ir Voluinėje. Sofija Julijona gimė Gardine, mokėsi Smolno institute Sankt Peterburge, būdama 18 metų atvyko į Lietuvą, kur jos motina valdė kažkurią iš seniūnijų. Čia susipažino su M. Daugirdu, kuris ją vedė nepaisydamas šeimos pasipriešinimo. Tai buvo pavyzdinė, mylinti, daugiavaikė šeima. Velionis vyras, miręs 1869 m., paliko žmonai visą turtą.

Nors Mykolienė priklauso svetimai tautai, ji yra gero būdo, ji taip įaugo į šeimą, taip ją pamilo, galiausiai visus taip privertė šią šeimą gerbti, kad niekas jos svetima nelaiko, atrodo, kad ji gimusi iš mūsų įsčių ir kraujo. Su ja bendraujant išnyksta tas *rage nationale* [tautinis pyktis – T. B.], kuris dažnai trukdo bendrauti.⁵²

Šis palyginti platus lokalus giminių ir kaimynų ratas susidarė per ilgalaikius kontaktus, perduodamus iš kartos į kartą. Jam gyvuoti sąlygos buvo palankios ir XIX a. antrojoje pusėje – dvarininkai buvo sėslūs žmonės, retai keitė gyvenamąją vietą, taigi tradicijos tęstinumas buvo užtikrintas. „Savojo“ rato žmonių jie ieškojo ištrūkę į platesnį pasaulį. K. Tanskienės pastebėjimai rodo, kad Lietuvos bajorai žemvaldžiai, turintys geresnes materialines sąlygas, anksti pradėjo lankytis Vakarų Europos kurortuose ir darė tai intensyviai⁵³. Šiuo laikotarpiu svarbiu orientyru tapo Lenkijos Karalystė, kur nusėdo daugybė iš krašto eliminuotų gentainių. Pagrindinis traukos centras buvo Varšuva, į kurią dažnai konsultuotis pas gydytojus važiavo Paulina Končienė, S. Daugėlos šeima leido karnavalo sezoną:

Daugėlos grįžo iš Varšuvos, pasakojo apie puikiai pavykusį karnavalą. Iš mūsų kraštų buvo daug žmonių. Pranciškaus Pliaterio žmona ir jos trys dukterys, turtingos panelės, Sofija Chrapovickienė su podukra Evelina Chrapovickaite, aplink kurią būriavosi jaunimas <...> ji išteka už grafo Liubneckio.⁵⁴

Krokuvoje įsikūrė iš krašto išvytas Izidoriaus Römerio uošvis Jeronimas Pšeciševskis, lankytas giminių pakeliui į Europą⁵⁵. Medardo ir Povilo Končų kelionių maršrute dažnai buvo Poznanės Kunigaikštystė, dėl ryšių su Mielžyńskiais ir ten turimos nuosavybės.

Taigi galima teigti, kad XIX a. antrojoje pusėje teritorinis artumas vis dar buvo svarbus veiksnys, palaikęs bajorų lokalinę bendriją. Tačiau jo reikšmė tolydžio silpnėjo. Bajorų bendrijos konsolidaciją labiau veikė giminystės ryšys ir kolektyvinio tapatumo jausmas, nei buvimas kartu ir šalia.

⁵²Ten pat, t. 1, l. 6v–7 (1870 m. kovo 1 d. įrašas).

⁵³Žr., pvz., E. J. Römer, *Wyprowa do wód z Litwy do Normandii. Kartki z dziennika 6 czerwca – 16 listopada 1861*. Opracowanie i wprowadzenie D. Kamolowa, Warszawa, 2006.

⁵⁴Pamietniki, *Rps BN*, II. 8779, t. 2, l. 62–70 (1871 m. vasario 25 d. įrašas).

⁵⁵„Paulina konsultavosi Varšuvoje pas profesorį Baranovskį ir per Krokuvą išvyko į Wiedreń, į Gleichenbergą, ten turi praleisti vasarą ir pirmąjį gydymosi vynuogėmis mėnesį, Krokuvoje Povilas ir Povilienė pasitiko tėvus <...>. Aplankė Jeronimą Pšeciševskį“, ten pat, t. 4, l. 23 (1872 m. birželio 15 d. įrašas).

Lokalinės bajorų bendrijos keitimosi požymiai

Lenkų istoriografija neakcentuoja XIX a. antrosios pusės „pakraščių“ lokalinės bajorų bendrijos keitimosi. Į ją pirmiausia žiūrima kaip į tradicinių vertybių saugotoją. Nors K. Tanskienės tekstas reiškia specifinį liudijimą, jos subjektyvus matymas fiksavo pokyčius. Krinta į akis tai, kad bendrija stokojo lyderių ir kilnių pavyzdžių, sekimas kuriais priartintų ją prie idealo. Vietinio turtuolio Siesikų savininko Stanislovo Daugėlos charakteristika galėjo reikšti asmeninę antipatiją, tačiau K. Tanskienės keliami reikalavimai „kilmės aristokratui“ rodė, jog jis netiko lyderio vaidmeniui, juolab, kad jos žodžiais tariant, Daugėla vertino tik Lenkijos Karalystės aristokratų draugiją, kurioje jautėsi lygus tarp lygių, o provincijos bajorų draugijoje akivaizdžiai nuobodžiavo:

<...> jis norėtų būti gerbiamas, bet iš tikrųjų nėra už ką, kas iš to, kad turi rūmus, kamerdinerį, kad savo giminaitį p. Gintautą priėmė dvaro administratoriumi, kad turi rūmų maršalą, kaip gerbiamoji Zavišaitė-Branikovienė, kad vedė grafaite Potockytę, kad yra turtingas. Tikra iliuzija, kad visa tai suteikia teisę reikalauti žmonių pagarbos, nes nei jis, nei jo tėvai nepasižymi ypatingomis dorybėmis, o tai ką turi, jam suteikė likimas. <...> Negarbingos sąžinės tas pralobėlis, kurio tėvas apvogė tikrąjį seserėną ir praturtėjo. Jam vaidenasi, kad pakanka būti turtingu, mokėti kalbėti prancūziškai, būti egoistu ir taip pelnyti visuotinę pagarbą. Turėjau su juo nemalonų reikalą, reikėjo nusipirkti pustrėčios statinės miežių sėklai, prašiau, kad porą mėnesių palauktų, kol grąžinsiu pinigus, bet jis man atsakė su pašaipa ir girdamasis savo turtais, sėkme ir ryšiais. Kreipiausi pagalbos į neturtingą šlektą Budzivilovičių, jis man padėjo, paskolino 50 sidabr. rb., kuriuos sumokėjau tam pasibjaurėtinam auksu spindinčiam paršui.⁵⁶

Dar vienas elito „centras“ buvo Vladislovo Komaro Baisogalos dvaras. Anot K. Tanskienės – auksu ir sidabru spindintys rūmai, kurių gyventojai per pirmą vizitą jai paliko šaltai mandagių šeiminių įspūdį, namai nuobodūs, nes neatsirado temų pokalbiui, „nebuvo nei periodinių leidinių, nei kokių ricinų“. Šeiminkę Kotryną Zajončkovskytę-Komarienę ji palaikė „malonia ponia“, tačiau dvaro savininkas pasirodė esąs „suponėjęs išsišokėlis“, panašesnis į bankininką žydą, siekiantį apdumti akis, nei į tikrą aristokratą, o jų duktė Jadvyga Zabieliene „tylinti ir negraži“⁵⁷. Skeptiškas K. Tanskienės požiūris į V. Komarą pasikeitė, kai tapęs našliu jis pasipiršo Onai Končaitėi, tačiau auksinio narvo įspūdis neišblėso. Turtas ir prabanga susuko galvą Onai Komarienei, kuri, anot jos tetos, „sukomarejo“, tapo visiems abejinga, išskyrus savo vyrą ir vaikus⁵⁸.

⁵⁶Ten pat, t. 1, l. 25, 27 (1870 m. kovo 22, 25 d. įrašai); t. 4, l. 12 (1872 m. gegužės 8 d. įrašas).

⁵⁷Ten pat, t. 2, l. 67–67v (1871 m. vasario 25 d. įrašas).

⁵⁸K. Tanskienės požiūris į turtingą seserėčią, nelinkusią padėti artimui, buvo išsakytas svarbiu bajorų sociokultūrinės elgsenos išbandymo momentu. 1884 m. Alfredas Römeris rado Vilniuje neturtingą Bialozorų šeimą. Tėvas, dvidešimt metų išstarnavęs policijoje, neteko darbo, nes buvo „lietuvis ir katalikas“. Turėjo du sūnus ir dukterį, vieną sūnų norėjo leisti į kunigus, tad reikėjo mokėti už mokslus gimnazijoje, kad galėtų baigti 4 klases ir stoti į seminariją. Römeriai, Končos ir Tanskienė susidėję surengė kraiteilį Kotrynai Bialozoraitei, Medardas skyrė jai metinę stipendiją, o Izidorius Römeris nuvežė ją į Varšuvą, į Marijos šeimos seserų pranciškonų vienuolyną, kurio vienuole buvo Medardo dukra Sofija Končaitė. Ten pat, t. 6, l. 33–34 (1884 m. kovo 30 d. įrašas).

K. Tanskienės užrašai nerodo, kad į lokalinės bendrijos lyderius būtų taikęs Lokinės savininkas M. Konča. Buvęs šamokslininkas, aktyvus visuomenės veikėjas, iki sukilimo – Ukmergės apskrities bajorų vadovas, sukilimo dalyvis⁵⁹, likusį gyvenimą skyręs šeimai ir ūkiui, virto eiliniu pasiturinčiu bendrijos nariu. Į lyderius galbūt būtų tikęs jo sūnus Povilas Konča, tačiau K. Tanskienės aprašomu laikotarpiu taip nenutiko. Po sukilimo jis atsidadė Poznanės Kunigaikštystėje, ten rado globėją, buvo Chobenicių ir Kazimiero dvarų savininko grafo Maciejaus Mielżyńskiego asmeninis sekretorius. Kai 1870 m. vasario mėn. grafas netikėtai mirė, P. Konča buvo jo sūnaus Karolio padėjėjas, jį globojo ir palaikė velionio sesuo grafienė Marija Bnińska. Netrukus jis tapo aristokratų šeimos nariu, 1872 m. gegužės 9 d. vesdamas grafaite Gabrielę Mielżyńską. Tuoktuvės įvyko Ivno bažnyčioje, jaunavedžius palaimino Poznanės vyskupas Janas Chryzostomas Janiszewskis. Nuotakos pasoga sudarė 122 tūkst. talerių ir Hruščiznos dvaras prie Poznanės, už kurį ji sumokėjo 40 000 talerių⁶⁰, taigi Povilas Konča grįžo į kraštą solidus, turtingas ir poniškų polinkių. 1884 m. jis su šeima persikėlė į Vilnių, nuomojosi butą Tiškevičių rūmuose „po statulomis“ ir dirbo Vilniaus banke už 4000 sidabr. rb. per metus⁶¹.

Taigi K. Tanskienės užrašai rodo, kad bajorų dvarininkų bendrijoje jos elitas buvo skiriamas pagal turta ir socialinę padėtį. Net atsižvelgiant į tai, kad dienoraštį rašė moteris, kuri jautėsi gyvenimo nuskriausta, pavyzdžiai žiūrėjo į kitų gerovę ir buvo skeptiškai nusiteikusi „tikrų“ ir „netikrų aristokratų“ atžvilgiu, jos stebėjimuose nėra nė užuominos apie tai, kad vietinio elito lyderystė pasireikštų kitaip nei įspūdingų pobūvių rengimas ar prabangos demonstravimas.

Lyg koks kontrastas, tuštybės ir prasmingos būties priešinimas nuskambėjo kupinas susižavėjimo pasakojimas apie kelionę į netolimą kraštą, bet kirtus imperijos ir Lenkijos Karalystės sieną. Viešnage pas Šabunevičius Pilviškių dvare Marijampolės apskrityje virto pažintimi su pavyzdingai sutvarkytu bajorų gyvenimu, kai šeima, verslas, visuomeninė veikla ir gyvenimo būdas paliko racionalumo ir harmonijos įspūdį. Dvaro savininkas Viktoras Šabunevičius, vedęs K. Tanskienės artimą giminaitę Juliją Hrinčevičiūtę, buvo ką tik grįžęs iš Sankt Peterburgo, kur baigė sutarti dėl Antanavo dvaro pirkimo. Prieš porą metų buvo įsigijęs Gižų dvarą, taigi valdos išsidėstė šalimais. Šeima buvo didelė, 6 dukterys ir 2 sūnūs, sūnėnas ir dukterėčios. Be šeimos narių prie bendro stalo kas dieną susėsdavo net 24 asmenys: mergaičių mokytojos, mokytojas, o kadangi dvare įrengė mokyklą 28 darbininkų vaikams, tai ir šios mokyklos mokytojos. Dar prisidėjo dvaro valdytojai, kasininkas ir kiti tarnautojai. Dvarai vertėsi prekine gyvulininkyste, veikė stambi spirito varykla, jos produkciją platino 150 smuklių tinklas, priklausęs dvaro savininkui.

⁵⁹ W. Śliwowska, min. veik., p. 282–283.

⁶⁰ Pamiėtniki, *Rps BN*, II. 8779, t. 1, l. 8, 19–20, 33v (1870 m. kovo 1, 10 d. ir balandžio 8 d. įrašai); t. 4, l. 8, 11, 12, (1872 m. kovo 21 d. ir gegužės 9 d. įrašai).

⁶¹ Ten pat, t. 6, l. 23v (1884 m. vasario 11 d. įrašas).

Dar turėjo cukrainę, kelis sandėlius ir rengėsi plėsti verslą kartu su partneriu – Trakų apskrities bajoru Sokolovskiu, įrengusiu Vilniuje parduotuvę, kuriai Šabunevičių dvarai tiekė sūrius ir mėsos gaminius. Racionaliai organizuotas laikas ir maitinimas, paskirstyti darbai, darna šeimoje, išmuštruoti tarnai, pavyzdinė tvarka ir švara – visa tai turėjo tarnauti ūkinei pažangai ir švietimui. Juolab, kad V. Šabunevičius mokslino profesionalus (gydytojus, technikus, mokytojus) Maskvos, Varšuvos ir Marijampolės mokyklose⁶².

Įsitraukimas į verslą bajorams buvo gera išeitis pasikeitus ūkininkavimo sąlygoms, šiuolaikiškas užsiėmimas ir galimybė išbandyti modernios ekonomikos privalumus. Tačiau kartais jie nemokėjo įvertinti rizikos masto. Onos Rōmerytės ir Ksavero Podbereskio vienturtis sūnus Mykolas Podbereskis, vedęs giminaitę Eleną Fergūss, didelės šeimos tėvas, šeiminkavo žmonos Aukštadvaryje, kurį pavertė didelių investicijų pareikalavusiu pavyzdiniu gyvulininkystės ūkiu. Augino tik užsieninių veislių galvijus, avis ir kiaules. Jis pradėjo medienos verslą, kuris pradžioje neblogoi sekėsi. „Mikas važiuos į Peterburgą parduoti savo medinius gaminius, už kuriuos gavo apdovanojimą.“ Jo kapitalistinė sėkmė pasiekė apogėjų, kai 1878 m. dalyvavo miškų kongrese Varšuvoje, gavo leidimą pirkti dvarus Vakarų gubernijose ir buvo nusižiūrėjęs stambų dvarą Mogiliavo gubernijoje, kurį ketino pirkti pasiėmęs banko paskolą. 1883 m. jis bankrutavo, gyveno Varšuvoje, priklausė kažkokiai, matyt, miško pramonininkų, draugijai. Tėvo, Ksavero Podbereskio, dvarai buvo parduoti skoloms padengti. Veprių dvarą įsigijo Vilniaus gubernijos bajorų vadovas Adomas Broel-Pliateris. Elena Podbereskienė su vaikais skurdo Kaune, pasisamdžiusi nedidelį butą, bet vis dar tikėjosi išlaikyti Aukštadvari⁶³.

Vis dėlto kasdienis lokalinės bendrijos gyvenimas nekito dešimtmečiais. Jam buvo būdingos rutininės elgesio formos. Tarp artimiausių dvarų vyko nuolatinis judėjimas: susirinkimai parapijos bažnyčioje, svečiavimasis, šeimyninės šventės, minėjimai, lydimi šokių ir muzikos, priėmimai stambiuose dvaruose, į kuriuos buvo garbė patekti – visa tai buvo įprastas ir atsikartojantis dvarų gyvenimo reiškinys. Jis priminė ritmišką monotonią, pagyvinamą muzikos garsų, šokio judesio, pokalbių ar koketavimo, tačiau iš tiesų dvaras dvelkė provincijos nuobodybe. Didžiausias įvykis buvo vaiko gimimas, vestuvės ir laidotuvės, o pagrindinis iššūkis – išauklėti vaikus, pasirūpinti jų išmokslinimu ir karjera, apvesdinti sūnus ir ištekinti dukteris.

Šiuos socialinius veiksmus turėjo atlikti visi bendrijos nariai. Nepaisant jų rutininio pobūdžio, keitėsi bendrijos narių, patiriančių išorinį spaudimą (politinį, ekonominį, sociokultūrinį), motyvacija ir elgesys. Aptariamuoju laikotarpiu Lietuvos bajorų žemvaldžių, priklausiusių vienai ar kitai lokalinei bendrijai, elgesys šiose trijose srityse – vaikų auklėjimas, karjera, šeimos kūrimas – nors iš lėto, bet kito.

⁶² K. Tanskienės 1877 m. balandžio 28 d. laiškas S. Rōmerienei, *Ukmergė, Rps BN*, II. 8744, t. 2, l. 52v–54v.

⁶³ K. Tanskienės 1874 m. spalio 12/24 d. ir 1878 m. liepos 29 d. laišakai Sofijai Rōmerienei, Kiškeliškis, Vepriai, ten pat, t. 2, l. 8v; t. 4, l. 79; Pamiėtniki, ten pat, II. 8779, t. 4, l. 54 (1873 m. rugsėjo 18 d. įrašas); t. 5, l. 3v, 5v, 9v, 41v (1883 m. spalio 23 d., lapkričio 2 d. ir gruodžio 18 d. įrašai).

Stambūs ir vidutiniai bajorai žemvaldžiai, kurių K. Tanskienės giminėje netrūko, radikaliai keitė požiūrį į sūnų auklėjimą. Materialinė padėtis iš tikrųjų reiškė nepriklausomybę. Jie galėjo parinkti sūnams mokyklas, kuriose mažiau buvo justų rusiška įtaka. Stanislovo Daugėlos vaikai mokėsi Varšuvos gimnazijose, Končių sūnūs Pranciškus ir Vaitiekus, Bronislovas Römeris – Rygos gimnazijose. Vėliau Pranciškus buvo išsiųstas į Naujosios Aleksandrijos (Pulavų) Žemės ūkio ir miškininkystės institutą Lenkijos Karalystėje. Vėžaičių dvaro Žemaitijoje savininkas Edvardas Volmeris sūnus mokė Liepojos gimnazijoje ir Leipcigo universitete⁶⁴. Lietuvos bajorams itin tiko Rygos politechnikos institutas, įsteigtas 1862 m.⁶⁵ Įsigyta profesija buvo tas gelbėjimosi ratas, kuris leido išlaikyti visuomeninį statusą, turėti pragyvenimo šaltinį netekus dvaro ar kapitalo:

Bogusia Reichnadovienė neteko vyro, kartu su juo ir lėšų, nes velionis p. Juozapas susidėjo su Chrapovickiu, skolinosi iš jo pagal vekselį, suprantama, kad kreditoriai buvo reiklūs. Ji prarado kapitalą, išperkamąją sumą ir dar tas mažas žemės sklypelis turi nedidelę skolą <...>, vienintelė viltis yra Osvaldas, kuris mokosi Dorpato universitete ir vėliau turi tapti advokatu.⁶⁶

Lokalinėje bendrijoje trūko tinkamų kandidatų ir kandidačių „gerai partijai“. K. Tanskienės užrašai persmelkti susirūpinimo dėl Končaičių šeimyninės ateities. Vyresnioji karta orientavosi į tradicinį bajorų santuokos modelį, kai gyvenimo partnerio ieškota artimiausioje aplinkoje – tarp giminių ir kaimynų. Kaip stipriai šis paprotys veikė bajorų sąmonę rodo kad ir Römerių šeimos pavyzdys. XIX a. 4 dešimtmetyje karta mėgdžijo XIX a. pradžioje gimusių kartą: Alfredas Römeris siekė pusseserės Kotrynos Römerytės rankos, tiesa, nesėkmingai⁶⁷. Už giminaičio Boleslovo Römerio ištekejį Edvardo ir Sofijos Römerių vienturtė Elžbieta⁶⁸. XIX a. vidurio bajorų karta pradėjo maištauti prieš tradiciją, nors radikalių pokyčių santuokinėje elgsenoje neįvyko. Paulina Končaitė, spaudžiama tėvų ir brolio, sutiko tekėti už artimo giminaičio Henriko Hrinčevičiaus. K. Tanskienė šią partiją laikė itin vykusia – jaunikis buvo savas, gerai išauklėtas, gražus ir turtingas. Tačiau Paulina sužadėtuves skandalingai nutraukė ir pasėjo nesantaiką tarp giminių⁶⁹. Pauliną buvo įsižiūrėjęs Aleksandras Daugirdas iš Daugirdų dvaro, panelė jam taip pat buvo neabejinga, tačiau K. Tanskienės užuomina, kad „kliūtis yra religija“, galėjo reikšti, jog vaikas pagal motiną buvo stačiatikis, tad ši santuoka taip pat neįvyko⁷⁰.

⁶⁴ K. Tanskienės 1878 m. rugsėjo 1 d. laiškas S. Römerienei, Ukmergė, ten pat, II. 8744, t. 2, l. 88; Pamiėtniki, ten pat, II. 8779, t. 2, l. 14v (1870 m. rugpjūčio 14 d. įrašas); t. 6, l. 21v (1884 m. sausio 29 d. įrašas).

⁶⁵ „Miteniškiuose sutikau didelę draugiją, vyrų buvo apie dvidešimt, visi jauni ir beveik visi pasipuošę Rygos politechnikos atributais“, Pamiėtniki, ten pat, t. 4, l. 22 (1872 m. birželio 15 d. įrašas).

⁶⁶ K. Tanskienės 1876 m. vasario 9 d. laiškas S. Römerienei, Lyduokiai, ten pat, II. 8744, t. 2, l. 33–34.

⁶⁷ Dzienniki Edwarda Römera z roku 1866, ten pat, IV. 8724, t. 11, l. 39–43, (1866 m. balandžio 15 d. įrašas).

⁶⁸ Pamiėtniki, ten pat, II. 8779, t. 4, l. 63v–64, 76–77v, 81–82 (1874 m. gegužės 10 d. ir 1875 m. sausio 7 d. įrašai).

⁶⁹ Ten pat, t. 2, l. 48, 51v (1871 m. sausio 5 ir 7 d. įrašai).

⁷⁰ Ten pat, t. 1, l. 63v (1870 m. birželio 9 d. įrašas).

Bajorų jaunimas vis dažniau priešinosi tėvų valiai, griovė nusistovėjusį santuokinės kultūros modelį ir gyvenimo partnerius rinkosi savarankiškai. Ona Končaitė atsisakė tekėti už našlio Mykolo Zelionkos, kuris, jos manymu, buvo nepakankamai išsilavinęs ir religingas, netinkamai mąstė, dėl nestabilios turstinės padėties turėjo išskaičiavimų, ro-džiusių jo jausmų nenuoširdumą⁷¹.

Sėkminga tuo tarpu buvo laikoma jos santuoka su našliu Vladislovu Komaru. Jauniki-s buvo apie 35 metais vyresnis už nuotaką, tačiau šeimai turtingo ir garbingo kaimyno piršlybos nekėlė abejonių. Piršlybų liudininkė K. Tanskienė rašė: „Nemanyk, kad Ona yra verčiama ar aukojasi <...> Jis žmogus labai pagyvenęs, tačiau jaunos širdies ir moka mylėti <...>, visi džiaugiasi“⁷².

Sofijai Končaitėi rodęs dėmesį Zigmantas Ruščicas pasipiršo ne jai, nors, atrodo nuoširdžiai ja žavėjosi, bet vienai turtingiausių Lietuvos nuotakų Marijai Rodzevičiūtei, advokato Jastrzembskio vaikaičiai⁷³. Sofija neištekėjo, įstojo į Marijos šeimos seserų pranciškonių vienuolyną Varšuvoje⁷⁴. Tačiau nuotakų mugėje ne visada nusverdavo turtas. Bajorai nepalankiai žiūrėjo į sparčiai paklusnumą prarandančias merginas ir savo sūnums jų nepageidavo. Nepritarimo sulaukė Lokinės dvaro viešnios Bieganskienės dukra, kurią tikėjosi išleisti už Kazimiero Daugėlos. Panelė buvo „nekalbi, vos teikėsi atsakyti į klausimus, rūkė kaip kareivis ir labiausiai mėgo vaikštinėti su špicrute“⁷⁵.

Provincijos bajorių padėtį santuokų bare pabrėžė pusseserės Anelės Chlevinskaitės kurioziška elgsena. Nelaiminga, turtinga ir nuobodžiaujanti senmergė nutarė ištekti už našlio, kaimyninio dvaro administratoriaus ir Teodoros Burbienės žemės nuomininko, *valstiečio* iš Lenkijos Karalystės. Užmezgė su juo „meilės korespondenciją“, tačiau įsikišo giminės ir netinkamas jaunikis, neišmanęs gero elgesio taisyklių, liko nieko nepešęs⁷⁶.

Monotonišką provincijos dvarų gyvenimo ritmą pagyvino žinios apie Prancūzijos ir Prūsijos karą, prasidėjusį 1870 m. liepą K. Tanskienės aplinkoje dėmesys įvykiams Europoje nebuvo tuščias smalsumas. Į Prūsijos kariuomenę pašaukė Povilo Končos geradarės Marijos Bnińskos sūnų, į Paryžių buvo išvykęs Alfredas Römeris⁷⁷. Dvarininkija godžiai sekė karo naujienas, kurios tą vasarą buvo pagrindinė aptarimų tema. Pagrindinis naujie-nų šaltinis buvo laikraščiai, telegramos, iš miesto gaunami laišakai ir žodinė informacija, ateinanti į dvarus įvairiais kanalais. Ją perpasakojo ir interpretavo atvykstantys svečiai, kunigai ir gydytojai, derlių superkantys žydai. Informacija sklido ne itin operatyviai, pvz.,

⁷¹ Ten pat, t. 4, l. 60–62 (1874 m. gegužės 10 d. įrašas).

⁷² K. Tanskienės 1875 m. sausio 24 d. laiškas S. Römerienei, Ukmergė, ten pat, II. 8744, t. 2, l. 11v–12.

⁷³ Pamiėtniki, ten pat, II. 8779, t. 4, l. 60–61 (1874 m. gegužės 10 d. įrašas).

⁷⁴ K. Tanskienės 1875 m. gruodžio 30 d. laiškas S. Römerienei, Lokinė, ten pat, II. 8744, t. 2, l. 30v.

⁷⁵ K. Tanskienės 1880 m. sausio 5 d. laiškas S. Römerienei, Lokinė, ten pat, t. 2, l. 137v–138.

⁷⁶ Pamiėtniki, ten pat, II. 8779, t. 1, l. 20v–21 (1870 m. kovo 13 d. įrašas).

⁷⁷ Ten pat, t. 2, l. 5–5v (1870 m. liepos 21 d. įrašas).

Sedano mūšį, įvykusį rugsėjo 1 d. (pagal Grigaliaus kalendorių), Ukmergės apskrities dvarininkai aptarinėjo rugsėjo 2 d. (pagal Julijaus kalendorių), t. y. po dviejų savaitių. Prancūzijos ir Prūsijos karas moters akimis atrodė beprasmiškas ir žiaurus, nusinešęs nekaltų žmonių gyvybes, prancūzų pralaimėjimas ir Respublikos paskelbimas – Dievo bausmė už Napoleono III puikybę, o pats imperatorius – niekšas, išdavęs tautą:

Išdidumas ir puikybė buvo nubausti, jis buvo laikomas protingiausiu Europoje, o kariuomenė net duonos neparuošė. Jo planai pasirodė beprasmiški, nes maža kariuomenė stoji prieš milžinišką Prūsijos kariuomenę, žodžiu, šis protingiausias Europos žmogus pasmerkė kariuomenę žūčiai. <...> tas karas tikras barbariškumas, tiek žmonių žūsta, tiek šeimų verkia, tiek kraštų niokojama, kam tai yra naudinga, tik Dievas žino. <...> Tas niekšas apvogė Prancūziją, 48 ml. svarų padėjo į Londono banką, nusipirko namą Ispanijoje, o kariuomenė neturėjo duonos.⁷⁸

Panašiai K. Tanskienė vertino 1877–1878 m. Rusijos karą su Turkija, matė tik jo žiaurumą ir žmonių bėdas. Tačiau šį kartą karo padariniai pasiekė Lietuvos provinciją. Ukmergėje ji stebėjo turkus ir stengėsi jiems pagelbėti drabužiais bei maistu: „apiplyšę ir basi ateina prašyti išmaldos, <...> nuo šiltinės vargšai turkai miršta ir guli ligoninėje nepalaidoti, nes jiems nėra skirta kapo“⁷⁹.

K. Tanskienės neaplenkdavo krašto visuomeninės aktualijos. Priklausymas bajorų bendrijai darė ją prijaučiančia kolektyvinėms nuostatoms, kurias neįmanoma forma nekomentuodama ji dėstė dienoraštyje. Bendrijos nuotaika buvo jos asmeninė nuotaika, o ji pati perteikė tai, ką girdėjo. Visuomenei aktualaus Vilniaus žemės banko tema jos dienoraštyje atsirado būtent todėl, kad vyko rinkimai banko valdybos ir komisijų, į kurias taikė Bronislovas ir Izidorius Rōmeriai bei Povilas Konča, tad jų aptarimas buvo giminės interesų dienotvarkėje. Kai Ignotas Korvinas-Milevskis paskelbė savo brošiūrą⁸⁰, kurioje kaltino buvusią banko valdybą ir jos direktorių Adamą Broel-Pliaterį piktnaudžiavimu, K. Tanskienė tuoj pat paskelbė verdiktą brošiūros autoriui. Jis buvo storžievis, piktdarys, niekšas ir intrigantas, maža to, „baisios kilmės“ žmogus, nes jo tėvas buvęs nesantuokinis bajoro vaikas, linkęs nusikalsti, o jo paties gyvenimas susidėjo iš nekilnių poelgių, nors ir buvo lavintas gerose užsienio mokyklose⁸¹.

Štai kaip ji aprašo vyskupo Karolio Hrinevičiaus, netikėtai apsilankiusio Sofijos Rōmerienės namuose, nuomonę apie banką. Vyskupas jai paliko malonų įspūdį mokėjimu bendrauti su mažais vaikais, bet neįmonavo nei išvaizda („tai jaunas žmogus, nei gražus, nei bjaurus, daug meldžiasi, bet taip tyliai, kad neišgirsi“), nei pažiūromis. Kai jis peikė Vilniaus žemės banką, kuriame, jo manymu, turėjo dirbti ne turtingi bajorai, gaunantys banke gerus atlyginimus, bet darbo neturintys žmonės, o per aukštos paskolų

⁷⁸ Ten pat, t. 2, l. 7v, 14, 15, 17v (1870 m. liepos 29 d. ir rugpjūčio 14, 16 ir 31 d. įrašai).

⁷⁹ K. Tanskienės 1878 m. kovo 5 d. laiškas S. Rōmerienei, Ukmergė, ten pat, II. 8744, t. 2, l. 69v.

⁸⁰ I. K. Milevski, *List otwarty do panów akcyonaryuszów Wileńskiego Ziemskiego Banku*, Kraków, 1884.

⁸¹ Pamiętniki, *Rps BN*, II. 8779, t. 6, l. 27–32 (1884 m. kovo 12 d. įrašas).

palūkanos žlugdė smulkius savininkus, ji veikiau palaikė „turtingus bajorus“, teigusius didelę banko naudą. Jai artimesnė buvo vyskupo pozicija dėl jo priešinimosi Katalikų Bažnyčios rusifikacijai, bet tai buvo jo tiesioginė pareiga:

Pokalbis pakrypo į dabartinę Bažnyčios padėtį ir pasikeitusį valdžios požiūrį į religijos persekiojimą. Vyskupas ryžtingai priešinosi, bet tik Dievas žino, ko jis pasieks šiame didžiame reikale. Šiuo metu svarstomas klausimas, kaip įvesti rusų kalbą ir religijos mokymą nauju būdu. Ministras atsiuntė paliepimą, kad po pamaldų žmones surinktų prieglaudoje ar kitoje didesnėje patalpoje ir vietinis kunigas rusų kalba mokytų susirinkusius katekizmo ir Evangelijos. Į tai vyskupas ryžtingai ir net aštriai atsakė ministrui, kad neleis į religiją įvesti svetimos kalbos, o mokyti katekizmo nereikia jokių patalpų, nes šiam reikalui yra Bažnyčia. O apie save jis pasakė: „Aš neturiu ką prarasti.“⁸²

Kaip viešosios nuomonės ruporas K. Tanskienė kartoją gandus apie velionį grafą Adomą Hutten-Čapskį, laikytą konformistu ir parsidavėliu. Be to, vietinei visuomenei kliuvo jo santuoka ir išsiskyrimas su garsaus Henriko Rževuskio dukra Marija, su kuria jis turėjo sūnų Adomą ir dukterį Henrietą, ištekėjusią už grafo Vincento Zyberg-Pliaterio. Dar buvo minima dukra Aleksandrina, ištekėjusi už Aleksandro Kolemine ir velionė dukra, ištekėjusi už Wrede. Marija Čapskienė buvo kaltinama laisvai gyvenusi Paryžiuje, turėjusi tris nesantuokinius vaikus, sūnų užrašiusi „nežinomo kunigaikščio“ pavarde, o dvi dukras – Adomui Čapskiui. Šis gyveno Vilniuje, savo dvare arba užsienyje, apie žmonos paslaptį nežinojęs ir tik jam mirus paaiškėjo, kad yra netikėtų turto paveldėtojų. Šiaip ar taip, lokalinė bendruomenė grafo nemėgo, į laidotuves nesirinko, paskutinės pagarbos atidavimą palikdama artimiesiems, policijai, žandarams ir valdininkams, kurių K. Tanskienės liudijimu, susirinko galybė⁸³.

Šie du liudijimai puikiai perteikė epochos kontekstą. Lokalinė bajorų bendrija visaip pabrėžė savo socialinį pranašumą, atsparumą rusifikacijai, suvokiamai kaip svetimybė, peržengiančiai bendrijos kultūrinių normų ribas.

Svetimtaučių grėsmė

Bajorų šeimos pasaulis trūkinėjo ir skilo į jį įsisukus netoleruojamiems svetimiams, pirmiausia rusų pavidalu. Nepaprastas įvykis Bialozorų šeimoje, kai Marija Bialozoritė prieš giminių valią ištekėjo už pristavo (policijos viršininko) Konstantinovo (K. Tanskienė jį vadino tik pavarde), kėlė grėsmę tradicinei bendrijos sanklodai vien dėl to, kad pamynę pamatines vertybes šeimos nariai negalėjo užtikrinti bendrijos saugumo. Skandalingą įvykį, kurio liudininke jai teko būti, ji aprašė vėliau, kai aprimo aistros, tačiau tarp bajorų privačių šaltinių retai rasi emocingą sukręsto žmogaus tekstą. Jis buvo skirtas

⁸² Ten pat, t. 6, l. 5–6 (1884 m. sausio 9 d. įrašas).

⁸³ Ten pat, t. 6, l. 11–11v, 19–20 (1884 m. sausio 13 ir 29 d. įrašai).

seseriai Sofijai, giminėms ir artimiausiems bičiuliams Vilniuje⁸⁴. Kadangi įvykių epicentras buvo Kiškeliškis, ji jautė pareigą pasiteisinti ir savo „atsiminimuose“ nupiešė neįtikėtiną situaciją, kurios negalėjo įsivaizduoti jos socialinio sluoksnio amžininkai. Apie Marijos romaną su policijos viršininku ir jos pažadą už jo tekėti žinojusi visa šeima dėjo pastangas ją apsaugoti nuo neapgalvoto žingsnio. 1867 m. gruodžio 3 d. Martyno Bialozoro vaikai Aleksandras, Vanda ir Marija viešėjo Lokinėje, pasibaigus viešnagei Marija pasiprašė paviėšėti pas Tanskienę Kiškeliškyje. Naujųjų metų išvakarėse gauta žinia, kad Konstantinovas, kuriam buvo pranešta apie sužadėtinės atsiimtą žodį, bandė žudyti. Tolesnė pasakojimo intriga primena neskoninę romaną, kurio herojai elgiasi pamindami moralę ir gero tono taisyklės. Čia būta slapto susirašinėjimo su sunkiai sužeistu mylimuoju, mėginimų nučiuoti Marijos laiškus, melo, apgaulės, grasinimų, konspiracijos ir apkalbų, meilės romano paslapties patikėjimo tetai, sutikusiai ilgesniam laikui priglausti iš namų išvarytą Mariją, dramatiškų dukters išsižadėjimo scenų, dukters priekaištų motinai, jos kaltinimų netinkamu vaikų auklėjimu, nedoru elgesiu ir neištikimybe vyru. Šeimos reputacijai pakenkė tai, kad rusiški laikraščiai paviešino įvykius Ariogaloje (rusų karininko į save nutaikytas revolveris dėl nelaimingos meilės) ir paminėjo panelės pavardę, taip pat tai, kad šeimos nariai galiausiai prarado budrumą ir leido Marijai pabėgti. Nepadėjo K. Tanskienės maldavimai kreiptis į generalgubernatorių Aleksandrą Potapovą, kad netenkintų Konstantinovo prašymo skirti į Rietavą, bet parūpintų jam kokias pareigas Rusijoje, veltui reikalavo, kad Bialozorai išsivežtų Mariją ir nuimtų nuo jos atsakomybę už „šią baisią merginą“. Lygiai toks pat pasibaisėtinas jai rodėsi Konstantinovas, rašęs sužadėtinėi keistus laiškus, išduodančius jo storžievišką būdą ir blogą išsiauklėjimą:

<...> maniau, kad mirsiu prie tavo kojų, tačiau jie puls mums po kojomis, atsakyk man kuo greičiau, važiuok į Grinkiškį, netrukus ir aš ten atvyksiu, surengsime *svadbušką*, esu sveikas, raudonas, prakaituoju, negerk stiprios arbatos, ilgai nemiegok ir nerūkyk cigarų, aš taip sustorėjau, kad manęs nepažinsi. Dievas mums padės, nes mes įveikėme visas kliūtis.⁸⁵

Jungtuvės įvyko Ukmergėje 1868 m. gegužės 5 d. Suprantama, K. Tanskienė jose nedalyvavo ir jas vaizdavo kaip pamintą ritualinį veiksma ir savotišką bravūrą. Be tėvų palaiminimo, skolinta vestuvine suknele, kurią suliejo šampanu ir už ją teko atlyginti, žandarų, ispravnikų, rusų valdininkų apsupta, išsižadėjusi šeimos ir tėvų religijos nuotaka griovė įsivaizdavimą apie patvarų bajorų žemvaldžių pasaulį. Svarbus katastrofos ženklas buvo konfesijos pakeitimas, juolab, kad šio žingsnio būtų galėjusi išvengti:

⁸⁴ Rys z życia Marii z Białozorów Konstantynów (przesłany Zofii Römerowej), ten pat, II. 8744, t. 3, k. 223–234. „Šiuos ketvirtadalius lapų patikiu mano seseriai Sofijai Bialozoraitei-Römerienei, prašydama, kad jas duotų perskaityti visiems mūsų giminės asmenims arba mūsų namų bičiuliams, ypač prašau, kad juos perskaitytų [Vincenta] Zavadskienė, mano bičiulė ir bendramokslė, kuri po šio įvykio parašė man laišką, kupiną užuojautos ir nuoširdaus palankumo“, l. 233–234.

⁸⁵ Ten pat, l. 227.

<...> nors Ukmergėje popas jai patarė nekeisti religijos, tris kartus ją įkalbinėjo, atkreipdamas dėmesį, kad pakeistas tikėjimas bus svarbiausia kliūtis susitaikyti su šeima, o matydamas, kad nepavyks ją įkalbėti, pasiuntė savo dukterį, tačiau ir ši nieko nepešė iš šios beširdės. Galiausiai Marinė ištarė šiuos įsimintinus žodžius: „Pone, atlik savo pareigą, noriu išpažinti imperatoriaus tikėjimą, esu pilnametė“. Tuoj pat nuėjo į cerkvę, atliko išpažintį ir priėmė stačiatikybę. Konstantinovas, kuriam kulka įstrigo arti širdies, kurio peršauta blužnis ir jis be paliovos karščiuoja, po šešių bemiegių naktų pašto arkliais išlėkė į Kauną, grįžo po 15 valandų su *preosviaščestvos* [eminencijos – T. B.] paliepiamu, kadangi priėmė stačiatikybę, nepaisyti šeimos rietenų ir sutuokti.⁸⁶

Kazokų ir žandarų palydėti jaunavedžiai dar apsilankė Kiškeliškyje išsivežti Marijos daiktų. Ukmergėje prie jų prisijungė jauni karininkai, išlydėję jaunavedžius į Rietavą. Po poros metų Raseiniuose K. Tanskienė dar kartą nelaukta susidūrė su Konstantinovu, kuris rūpinosi gauti asesoriaus vietą Širvintose. Pageidaujamos vietos negavo, tad išvyko į Oriolą pas tėvą, kartu išsivežė ir Mariją. Panašu, kad Bialozorai susitaikė su atskalūne, motina buvo susitikusi su Marija, leido rašyti jai laiškus. Tačiau Bialozorų namams užtraukta negarbė tapo kliūtimi ištekti Vandai Bialozoraitei⁸⁷.

Silpnoji giminės grandis buvo jaunas Juozapas Bialozoras, Kazimieros brolio Jono sūnus. Kai trečią vestuvių dieną mirė jo tėvas, vedęs dvidešimtmetę neturtingą bajoraitę Eleną Gediminaitę, jaunuolis atsiskaitė su pamote, skyrė jai našlės dalį, ir pajutęs savarankiško gyvenimo skonį nutraukė ryšius su tėvo gimine. Pardavė porą valstiečių trobų, iš anksto surinko metinę nuomą ir gautus pinigų iššvaistė. Nesulaukęs gedulo pabaišos, aštuoniolikmetis jaunuolis vedė smulkaus rusų valdininkėlio Polonskio dukterį ir apsigyveno paveldėtame Belazariškyje. Jaunosios Bialozorienės seserį Felizą įdarbino dvaro žirgyno buhalterė. Ji baigė Kauno gimnaziją, žavėjosi rusų literatūra, apie viską sakė „наше“. Giminės su „pienburniu“ nebendravo, nors iš lokalinės bendrijos rato jis neiškrito⁸⁸.

Nepaprasti įvykiai Bialozorų giminėje rodė, kad jaunoji bajorų karta tapo neatspari, galbūt indiferentiška pašalinėms įtakoms. Jaunos kartos sąmonę veikė pasikeitusi visuomenės jėgų konsteliacija, dariusi įtaką jos elgsenai. Vyresnės kartos manymu, jaunimo silpnumas glūdėjo netinkamame auklėjime. Ne veltui K. Tanskienės užrašuose dažnai kartojamas „rūpestingo ir praktiško“ auklėjimo motyvas. Vyresnei kartai, išgyvenusiai ideologines ir tautines priešstatas, rusų kilmės atvykėliai reiškė absoliutų blogį. Kai K. Tanskienė dienoraštyje aprašė Ukmergę sukretusį įvykį – kaligrafijos mokytojas Tatarinovas nužudė ir apiplėšė savo gerą pažįstamą artilerijos gydytoją Bagdonavičių – ji pabrėžė, kad auka buvo katalikas ir lietuvis, o nusikaltėlis buvo „maskolis“⁸⁹.

⁸⁶ Ten pat, I. 228v.

⁸⁷ Pamiėtniki, ten pat, II. 8779, t. 1, l. 8v, 9v, 10, 13v, 62v (1870 m. kovo 2, 4 d. ir birželio 9 d. įrašai).

⁸⁸ Ten pat, t. 4, l. 7v (1872 m. kovo 21 d. įrašai), 26v–27 (1872 m. birželio 22 d. įrašai); Dzienniki Edwar-da Rómera z lat 1855–1872, ten pat, IV. 8724, t. 15, 1871, l. 50 (1871 m. kovo 12 d. įrašas).

⁸⁹ Pamiėtniki, ten pat, II. 8779, t. 4, l. 14–19 (1872 m. gegužės 19 d. įrašas).

Išvados

K. Bialozoraitė-Tanskienė priklausė bajorų bendrijai, kuri atstovavo Lietuvos žemvaldžių elitiniam sluoksniui. Intensyviai bendravusi su giminėmis ir kaimynais – šio sluoksnio nariais, ji stebėjo jų kasdienį gyvenimą ir nejučia fiksavo bajorų pasaulyje vykusių pokyčius, nesigilindama į jų priežastis. Neįmantriai ir nuoširdžiai aprašiusi tai, ką matė, girdėjo, jautė ir kuo gyveno, ji paliko savotišką liudijimą apie jos pačios neįvardytus poslinkius bajorų dvarininkų elgsenoje. Jos dienoraštis apima palyginti trumpą laikotarpį – apie 18 metų. Lietuvos bajorų istorijoje tai buvo represijų, baimių, sąstingio ir lėto atsigavimo laikas. Sunku ginčyti lenkų historiografijos teiginį, kad imperijos spaudimą patyrusi bajorija užsisklendė dvaruose ir juos pavertė kultūrinių, socialinių ir tautinių tradicijų saugojimo bastionu. Tačiau gyvenimas dvaruose, tradicinių bendrabūvio formų palaikymas labiau panešėjo į įprastą ritualą ir dvelkė rutina. Šiuo laikotarpiu bajorams dvarininkams trūko iniciatyvos ir kūrybiškumo. Vis dėlto K. Bialozoraitės-Tanskienės dienoraštis ir laišakai rodo kintančią jų išgyvenimo strategiją. Bajorų dvarininkų žvilgsnis vis labiau kryo į Lenkijos Karalystės ir Vakarų Europos pusę. Ten jie matė didesnes galimybes ugdyti jaunąją kartą, kurti naujus ryšius, juolab kad ten formavosi pasitraukusiųjų iš krašto bendrijos. Krašte, kuriame išnyko politinis gyvenimas, buvo prislopintas kultūrinis gyvenimas, bajorų dvarininkų interesai nusikėlė į ekonominę sritį, dėl kurios taip pat reikėjo kovoti.

THE EVER-CHANGING WORLD OF THE NOBLES IN KAZIMIERA BIALOZORAITĖ-TANSKIENĖ'S DIARY AND LETTERS TO SOFIJA RÖMERIENĖ. 1870S–1880S.

Summary

TAMARA BAIRAŠAUSKAITĖ

The so-called ego-documents, such as memoirs, diaries and letters, are an important source facilitating inquiry into the phenomenon of the nobility's everyday life. This source, however, often lacks particularity and subjectivity. It does not offer a panoramic view of the society, and the phenomena covered in it can hardly be applied to the social group represented by the writer and do not allow wider generalizations. But ego-documents reflect the authentic environment, convey the contemporaries' way of thinking and help observe phenomena lost in other sources.

Women's diaries and letters are an excellent source facilitating the re-creation of a noble family's history. Observing everyday life, women also recorded phenomena disclosing the peculiarity of the nobility's world. One of the above described sources is Kazimiera Bialozoraitė-Tanskienė's (1816–1888)

diary and letters kept in the Manuscript Department of the National Library in Warsaw. The offspring of a renowned in Lithuania Manvydas-Bialozoras family was attributable to the most vulnerable members of the noble family. She was descendant from a wealthy family of landlords, associated with the elite of Lithuanian noblemen, however, was lacking a strong social status and had to fend for herself. Separated from her husband, childless and lonely she became attached to the families of her sisters – Paulina Končienė and Sofija Römerienė (Zofia Romer) – managed a farm, was actively involved in the work of the local noble community and left a testimony on its everyday life. The diary which she with an extensive break kept in the 1870s–1880s and letters to her sister Sofija Römerienė (1817–1893) offer an insight into the changes that the environment of Lithuanian noble landlords was subjected to in an extremely complicated period. Following the uprising of 1863–1864 it sustained the pressure imposed by the imperial leadership and experienced its after-effects. Entire families of noblemen were exiled from Lithuania, some of them returned to the country in the 1870s, others settled in the Kingdom of Poland. In 1865 noblemen of the “Polish origin” were banned from purchasing land and serving in the country and contributions laid on estates made the nobles change their strategy of life thus also changing their world. K. Bialozoraitė-Tanskienė mostly associated with the noblemen from Kaunas governorate and Kaunas and Ukmergė districts, therefore the circle of people whose lives she was observing was rather narrow. The article which is based on her records dwells on the shifts in the noblemen’s behaviour. It is difficult to argue with the proposition of Polish historiography that noblemen who were under the pressure of the empire withdrew to their estates and turned them into bastions for preservation of cultural, social and national traditions. However, life in the manors and cultivation of traditional forms of coexistence were more reminiscent of a habitual ritual and were routine-bound. The nobility in the period covered in K. Bialozoraitė-Tanskienė’s writings lacked proactivity and creativity. This notwithstanding, her diary and letters suggest of the changes in the survival strategies exploited by noble landlords. Their eyes were increasingly turned to the Kingdom of Poland and Western Europe which, in their understanding, offered better possibilities to educate the younger generation, establish new connections and evade the threats of Russification, all the more so because of the communities of emigrants that were about to form there. In the country where political life was eradicated and cultural life was suppressed, interests of noble landlords were turned towards economy which also had to be fought for.

Gauta 2012 m. gegužės mėn.

Tamara B a i r a š a u s k a i t ė. Humanitarinių mokslų habilituota daktarė. Lietuvos istorijos instituto vyriausioji mokslo darbuotoja, Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto profesorė. Mokslinių interesų kryptys: XIX a. socialinė istorija, Lietuvos totorių istorija, Lietuvos bajorų istorija.

Monografių „Lietuvos totoriai XIX amžiuje“ (1996), „Lietuvos bajorų savivalda XIX a. pirmojoje pusėje“ (2003), „Mykolas Juozapas Römeris (1778–1853). Bajoro viešoji ir privati erdvės XIX a. pirmojoje pusėje“ (2011) autorė, akademinės sintezės „Lietuvos istorija. Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia, VIII tomas, I dalis“ (2011) bendraautorė.

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, Vilnius 01108
El. paštas: bairauskaite@istorija.lt